

CULTURA LUMINILOR. ROMÂNII ÎN ISTORIOGRAFIA MAGHIARĂ

Gheorghe FIRCAZAK

Interesul pentru secolul al XVIII-lea în general, pentru *iluminism* în special, s-a manifestat într-un ritm crescând în istoriografia universală și, de asemenea, în cea maghiară. Această situație este reflectată de numărul tot mai mare de studii închinete temei precum și de organizarea unor colocvii internaționale, prin care se dezbate marile probleme ale *iluminismului* maghiar și conexiunile pe care le are aceasta cu diverse modele din Europa¹. Academia Maghiară a acordat o atenție specială secolului al XVIII-lea, valorilor sale, ale cărei moșteniri se dezvoltă și astăzi într-un fel sau altul. În acest context trebuie să amintim câteva contribuții care dau o notă distinctivă istoriografiei maghiare, pentru această temă².

Creația lui Domokos Kosáry³ reprezintă cea mai completă scriere istorică dedicată secolului al XVIII-lea, fiind piatra de hotar a istoriografiei maghiare. Ea este privită ca atare în literatura de specialitate universală prin demersul lui Keith Hitchins⁴ și R.J.W. Evans⁵ și în cea românească prin contribuția lui Remus Câmpeanu⁶.

Cartea a fost pregătită și redactată la prima ediție între anii 1970-1974, urmată de a doua în anul 1986 și a treia în anul 1996. Ea se dorește a fi o istorie a culturii care să surprindă în special căile prin care noul, inovația răzbate în societatea maghiară⁷. Istoria trebuie să fie totală și pentru aceasta Domokos Kosáry îl citează pe Gergely Berzeviczy (1763-1822)⁸, istoric, adept al mișcării iacobine, care arată că istoria scrisă

1. Béla Köpeczi, *Eszmékés emberek. A Mátrafüredi Felvilágosodás Konferenciák*, în "Magyar Tudomány", 1, nr. 23-28/1983; Domokos Kosáry, *La Hongrie du dix-huitième Siècle, dans une perspective européenne*, în *Transactions of the Seventh International Congress on the Enlightenment*, Budapest, 1987; Idem, *A 18. századi Magyarország európai perspektívákban*, în "Magyar Tudomány", 11, nr. 825-831/1987.

2. Lajos Hopp, *Die Erforschung des 18. Jahrhunderts in Ungarn*, în *Das achtzehnte Jahrhundert und Österreich*, vol. II, Wien-Köln-Graz, 1985; Idem, *A XVIII. század magyar irodalmi kulturájának kutatása, în A megváltozott hagyomány. Folklor, irodalom, művelődés a XVIII. században*, Szerkesztők Hopp Lajos, Küllös Imola, Voigt Vilmos, Budapest, 1988, pp. 39-60; Domokos Kosáry, *Culture and Society in Eighteenth-Century Hungary*, Budapest, 1987.

3. Domokos Kosáry, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon, Harmadik, kiegészített kiadás*, Budapest, 1996 (în continuare: *Művelődés*).

4. "American Historical Review", 1989, p. 810.

5. "The Slavonic and East European Review", nr. 3, vol. 19, 1981, pp.443-445.

6. "Aetas", nr. 3/1993, pp. 244-245.

7. Domokos Kosáry, *Op. cit.* p. 11.

8. *Új magyar irodalmi lexikon*, főszerkesztő Péter László, Budapest, 1994, p. 214 (în continuare *Új lexikon*).

în perioadele anterioare epocii sale era o înșiruire a faptelor capetelor încoronate, mai mult sau mai puțin semnificative. Nu se pomenea aproape nimic despre starea țării, a cauzelor care o generează, a situației claselor sociale, despre raporturile dintre ele⁹. Alegerea sa nu este întâmplătoare, pentru că punctul de vedere al lui Berzeviczy este emblematic pentru *Luminism*, deci pentru ceea ce vrea să evidențieze Domokos Kosáry prin demersul său. Noua lume nu va mai fi a marilor domni, sau a luptelor dintre țări, ci a statelor și orașelor, a meseriașilor care crează, a noilor cunoștințe și a rațiunii care încet se extinde printre oameni.

Scrisul istoric consacrat secolului al XIX-lea a evidențiat aceste transformări, faptul că perioada reformelor a accentuat concepții ale istoriei culturii prin care noul să se impună în raport cu ceea ce reprezintă vechile structuri¹⁰. O altă problemă este legată de modalitatea analizării și prezentării domeniilor *iluminismului* din perspectiva demersului istoric. Opinia sa este că răspunsul poate fi găsit numai dacă se face o corelare cu realitățile evidențiate de societate, astfel încât investigația parcurge un drum de la general la individual¹¹. Secolul al XVIII-lea, în viziunea sa, exteriorizează două expresii culturale: *barocul târziu*, delimitat temporal între anii 1711-1765 și *iluminismul*, între anii 1765-1790. Această periodizare permite o comparație care privește ambele manifestări ale spiritului uman¹².

Luminile, expansiunea lor nu se manifestă pe un teren virgin, ci sunt consecința unei evoluții treptate ce se dezvoltă în Europa Central Răsăriteană. deci, cel puțin pentru Ungaria, barocul târziu pregătește *iluminismul*¹³. Într-un asemenea context Domokos Kosáry își manifestă interesul pentru ortodoxie și unirea cu biserica Romei, ceea ce aduce în discuție situația românilor din Transilvania, pe lângă ei și pe cea a sârbilor și rutenilor. Întreaga ortodoxie era, în acel moment, sub autoritatea bisericii sârbe, care avea episcopii la Arad, Buda, Caransebeș, Pécs și Timișoara. Unirea cu biserica Romei, realizată în anul 1700, prin Sinodul de la Alba-Iulia, are importante consecințe pentru ortodoxie prin ruperea legăturilor cu Țara Românească, cu Mitropolia de la București. Nașterea bisericii greco-catolice a avut consecințe importante pe tărâmul credinței dar și mai semnificative au fost urmările în domeniul culturii, al afirmării conștiinței naționale și al cristalizării ideilor politice. Reacția ortodoxă nu a întârziat să apară în Transilvania, mai ales la impulsul bisericii ortodoxe sârbe. Unirea cu biserica Romei câștigă teren prin efortul depus de Inochentie Micu, care a trimis bursieri la Roma. Din rîndul lor a fost promovat mai apoi, în scaunul episcopal, Petru Pavel Aron. Mare adversar al unirii a fost nobilimea maghiară, care, adeptă a *Reformei*, se temea că satele românești, de exemplu cele din comitatul Hunedoara, unde se oficia slujba deja în limba română, o vor părăsi în favoarea noii confesiuni¹⁴.

9. Domokos Kosáry, *Op.cit.*, p. 14; Gergely Berzeviczy, *De indole rusticorum*, în Jenő Gaal, *Berzeviczy Gergely élete és művei*, vol. II, Budapest, 1902, p. 122.

10. Domokos Kosáry, *Op. cit.*, p. 15; Agnès Várkonyi, *Művelődéstörténeti törekvések az európai és a hazai plogári történettudományban*, în „Századok”, 1970, pp. 136-148; Idem, *A pozitivisták történetisémlélete a magyar történetírásban*, vol. II, Budapest, 1973, p. 60.

11. Domokos Kosáry, *Op. cit.*, pp. 19-20.

12. *Ibidem*, p. 22.

13. *Ibidem*, p. 28.

14. *Ibidem*, p. 89-92.

Nobilimea sprijinea poziția ortodoxă, simțindu-și amenințate privilegiile de numărul în creștere al populației românești. Acesta era invocat în memoriul lui Inochentiu Micu, prin care cerea ca românii să fie considerați a patra națiune, iar confesiunea lor cea de-a cincea religie receptă. Argumentul său inițial a fost numărul covârșitor al românilor din Transilvania. dar i s-a replicat că aceștia sunt în mare parte imigranți. Ulterior el acreditează teza continuității daco-romane, pe baza dovezilor furnizate de *Umanism*. Deci românii sunt cei mai vechi locuitori ai Transilvaniei și numai ortodoxismul i-a făcut să-și piardă latinitatea, dar odată cu unirea bisericească își pot recâștiga această particularitate. Răspunsul nobilimii maghiare îl acuză pe episcopul Micu de o interpretare forțată, prin aceea că pune semnul egalității între uniți și români, pentru că aceștia în majoritatea lor sunt ortodocși. Naționalismul maghiar este de sorginte nobiliară, exprimat la superlativ de István Dániel (1648-1774)¹⁵. El arată că ungurii și-au ocupat patria, iar sistemul celor trei națiuni este baza existenței Transilvaniei, astfel că pretențiile românilor nu au nici o legitimitate. Dieta din anul 1744, la dorința expresă a Mariei Tereza, anulează pentru uniți statutul de toleranți, dar nu a acceptat ca românii să fie considerați în totalitatea lor a patra națiune, pe motiv că sunt "barbari" și incultți. Răscoala ortodoxă a lui Visarion Sarai trezește suspiciuni cu privire la poziția lui Inochentie Micu și, după ce este chemat la Viena, ajunge la Roma, unde în urma unor presiuni concentrice exercitate asupra sa, în anul 1751 renunță la scaunul episcopal. Programul său se perpetuează însă, mai ales prin intelectualitatea formată în spiritul Blajului. Răscoala condusă de Sofronie obligă Viena să reconsidere ortodoxia și să accepte după anul 1760 o episcopie ortodoxă. Din acest moment viața bisericească a românilor se divizează¹⁶.

Luminile, în Europa Central Răsăriteană, își au specificul lor în raport cu Occidentul, dar se exprimă și trăsăturile generale europene în acest spațiu. În Ungaria secolului al XVIII-lea *iluminismul* are o diversitate de manifestări. Prima, *absolutismul luminat* iradiază în imperiu de la Viena, având adepți maghiari și nemaghiari, cu dorința măturisită, mai ales în timpul lui Iosif al II-lea, de a moderniza societatea între coordonatele feudalismului. *Iluminismul nobiliar*, cu dorința expresă de a reînvi vechile structuri, este cantonat tot în feudalism, cu o atenție sporită pentru rolul nobililor în acest sistem. Regăsim în acest sens paralelisme la croați și polonezi. Cea de-a treia tendință dorește schimbări depășind cadrele feudalismului, fiind promovată de o puternică intelectualitate provenind atât dintre nobili, cât și dintre nenobili. Cel mai bine exprimă această tendință *mișcarea iacobină*, regăsită în această parte a Europei și la polonezi. *Iluminismul* maghiar nu poate fi înțeles pe deplin fără un demers asupra modului cum s-a manifestat acesta la celelalte popoare din imperiu: slovaci, sârbi, croați, români, etc, cu ample conotații pentru beletristica și gândirea lor politică. În general *iluminismul* profestat de ei, cu toate că prezintă mai multe direcții, ajunge în antagonism cu *iluminismul* nobiliar maghiar, mai ales cu tendințele sale naționale¹⁷. Aceste considerații îl determină pe Domokos Kosáry să facă o amplă analiză a

15. *Új lexikon*, p. 395.

16. Domokos Kosáry, *Op. cit.*, p. 93.

17. *Ibidem*, pp. 267-268.

domeniilor *iluminismului* din perspectivă culturală. Acordă o semnificativă atenție culturii române din Transilvania. În secolul al XVIII-lea, până la deceniul iosefin, aceasta s-a cantonat prin literatură în coordonatele oferite de spiritualitatea religioasă. Predominau *cărțile populare*, un amestec de istorie și legendă, influențate de spiritul bizantin, fiind scrise în slavonă. Primele succese se obțin pe tărâmul alcătuirii unor dicționare, care au un rol important în cristalizarea limbii literare. Drumul este deschis de doi ortodocși, Teodor Corbea și Dimitrie Eustatievici. Noul răzbate cu mai multă putere atunci când se afirmă concepția continuității daco-romane cu serioase conotații politico-istorice. Istoricul maghiar observă că în literatura de specialitate română începuturile iluminismului sunt datate la 1780, când apare *Elementa linguae Daco-Romanae sive valachicae*, care accentuează tendințele latiniste în defavoarea slavonismului. Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior reprezintă o triadă ce rezultă din atmosfera Blajului, care s-a creat pe baza unirii cu biserica Romei. Ei sunt vârful unei intelectualități românești care a studiat în mare parte la Viena și Roma. Programul iluminist românesc acreditează teza originii romane a poporului român, susține continuitatea daco-romană în fosta provincie romană, afirmă necesitatea preocupărilor literar-filologice, accentuând ideea răspândirii cunoștințelor în popor. Filosofia lor este influențată de Baumeister, Wolff, Liebniz. Programul lor devine realitate prin activitatea desfășurată la tipografia de la Buda. Pe lângă cei amintiți mai sus, D. Kosáry îi consideră ca reprezentativi pentru *iluminismul românesc* pe Ioan Budai Deleanu și Ioan Piuariu Molnar. Primul este un precursor al modernismului în beletristică. Cel de-al doilea, renumit oculist, întocmește un manual de studiu german-român, fiind un veritabil *Aufklärer*. *Supplex Libellus Valachorum* reprezintă memoriul politic al românilor, la a cărui redactare contribuția hotărâtoare o are Iosif Meheși, documentul fiind înaintat Curții de la Viena, în anul 1791, de episcopul unit de la Oradea, Ignatie Darabant. El sintetizează starea de spirit a intelectualității române, laică și ecleziastică, folosind ca argumente tezele promovate de Micu și Șincai în istoriografie, pentru a obține drepturile națiunii române, aducând pe un plan superior revendicările formulate de Inochentie Micu¹⁸. Citând bibliografia românească a problemei, Domokos Kosáry face câteva aprecieri legate de David Prodan și ideile sale privind *Supplex*-ul. Apreciază că teza acestuia potrivit căreia memoriul amintit nu a avut nici caracter revoluționar, nici caracter retrograd este valabilă, deoarece nu se dorește o înlăturare a regimului feudal dar aduce unele înnoiri. Însă David Prodan, spune istoricul maghiar, nu accentuează suficient faptul că în Europa Central Răsăriteană, *iluminismul* prezintă variante și în cadrul feudalismului, din acest motiv dezaprobandu-l pe Zoltán I. Tóth, care consideră *Supplex*-ul un act retrograd deoarece propune schimbări cantonate în interiorul regimului feudal. Ținând cont de conjuncturi, spune Domokos Kosáry, accentuând această tendință se subsumează la urma urmei *iluminismului*. Aceasta rezultă și din felul în care David Prodan prezintă premisele alcătuirii memoriului¹⁹. Concluzionând, istoricul maghiar precizează că principala deosebire între *iluminismul* românesc și cel occidental este aceea că accentuează tendințele de emancipare națională în defavoarea celei sociale. Această apreciere se regăsește și în istoriografia română. Aspectul

18. *Ibidem*, pp. 364-367.

19. *Ibidem*, p. 366, nota 31.

amintit, de promovare a naționalului, apare într-o măsură mai mare sau mai mică în toată Europa Central Răsăriteană²⁰.

Domokos Kosáry își continuă demersul, printr-o nouă abordare, dintr-o perspectivă mai largă, măbind timpul istoric de investigație²¹. Chiar și din titlu, *Reconstrucție și modernizare* reiese că intenția sa este aceea de a analiza societatea maghiară și evoluția ei, de la triumful habsburgic până la compromisul habsburgic. Raportând Ungaria la Europa el acreditează ideea dezvoltării asincrone a continentului. Există un epicentru în jurul căruia gravitează zonele de marginie. Una dintre ele este Europa Central Răsăriteană, cu particularitățile sale. Definirea ei nu înseamnă neapărat că aceasta este retardată ci că distanțele sunt mai mari, că trăsăturile arhaice predomină cu o forță mai mare decât în epicentru. Poate de aceea este mai greu de stabilit ce anume este determinat de coordonatele politicii europene sau de realitățile economice²². O particularitate semnificativă a *iluminismului* o reprezintă cultivarea limbii. În secolul al XVIII-lea, la nivelul superior al intelectualității se folosea limba latină în viața politică, în învățământul mediu și superior, uneori și în beletristică. Latina putea fi considerată chiar ca a doua limbă folosită în societatea maghiară, în unele medii fiind prima. În dietă sau în adunările comitatelor cine nu cunoștea limba latină nu putea activa. Abia Iosif al II-lea va căuta să înlocuiască latina cu germana, ceea ce determină lupta pentru afirmarea limbii maghiare. În același timp și celelalte naționalități din Ungaria doresc afirmarea limbii lor, vorbită de popor. Și ei sunt influențați de *iluminism*²³. Despre conotațiile acestuia în cultura română transilvăneană repetă în mare parte considerațiile făcute în *Művelődés*²⁴.

Un mare istoric, care și-a închinat întreaga viață cercetării iluminismului maghiar a conexiunilor acestuia cu fenomenul european, este Kálmán Benda (1913-1944)²⁵. Cel mai important segment pe care l-a cercetat a fost mișcarea iacobină, care a avut un impact puternic în Ungaria, poate cel mai semnificativ în Europa Central Răsăriteană. În cercetările sale caută să descopere care sunt trăsăturile *iluminismului* în această parte a Europei. Acest curent complex a determinat în general în Europa și mai ales în monarhia habsburgică o afirmare a mișcărilor naționale²⁶. La cumpăna

20. *Ibidem*, p. 367.

21. Domokos Kosáry, *Újjáépítés és polgárosodás 1711-1867*, Budapest, 1990 (în continuare: *Újjáépítés*).

22. *Ibidem*, pp. 14-16.

23. *Ibidem*, p. 124.

24. *Ibidem*, pp. 132-134.

25. *Új lexikon*, pp. 184-185.

26. Kálmán Benda, *A magyar jakobinusok kátéja*, în „*Irodalomtörténet*”, 1949, pp. 103-116; Idem *A magyar jakobinusok iratai I. A magyar jakobinusok mozgalom iratai* (Fontes Historiae Hungaricae Aevi Recentiores), Budapest, 1957; *A magyar jakobinusok iratai II. A magyar jakobinusok elleni hűtlenségi és felségserzési per iratai* (Fontes Historiae Hungaricae Aevi Recentiores), Budapest, 1952; Idem. *A magyar jakobinusok iratai III. Naplók, följegyzések, rőpiratok* (Fontes Historiae Hungaricae Aevi Recentiores), Budapest, 1952; Idem, *Martinovics Nyílt Levelé Ferenc csásár és királyhoz. 1794*, în „*Századok*”, nr. 1-4/1949, pp. 258-281; Idem, *Les Jacobins hongrois*, în *Annales historiques de la Révolution française*, 1959, pp. 38-60. Idem, *A keletközépeurópai felvilágosodás kérdései*, în „*Magyar Tudományos Akadémia II. Osztályának Közleményei*”, 1972, pp. 103-114; *A kelet-középeurópai felvilágosodás*, în „*Magyar Tudományos Akadémia II. Osztályának Közleményei*”, 1973, pp. 113-122. Idem *L'éveil du nationalisme dans les pays sous domination des Habsburg*, în *Patriotisme et nationalisme en Europe a l'époque de la Révolution française et de Napoléon*, Paris, 1973, pp. 211-219.

secolelor XVIII-XIX, Ungaria era măcinată de politica Vienei, bazată pe *divide et impera*. Ea prezintă o populație eterogenă etnic și confesional²⁷. De exemplu românii, în număr de 790.000, reprezentau 10 % din populație, germanii, în număr de 750.000, reprezentau 9,2 %, rutenii în număr de 280.000, reprezentau 3,8 %, etc. În Transilvania, ungurii și secuii, în număr de 580.000, reprezentau 35,9 % iar românii, în număr de 850.000, reprezentau 52,7 % din populație. Pe lângă aceștia statisticile amintesc sașii, în număr de 140.000, reprezentând 8,7 % și alții, în număr de 43.000, reprezentând 2,7 din total²⁸. Se poate observa că istoricul maghiar surprinde fenomenul în complexitatea sa.

Absolutismul luminat, epoca lui Iosif al II-lea are importante consecințe atât pentru istoria maghiarilor cât și pentru istoria românilor. Volumul închinat de Éva H. Balázs, acestei teme face analiza a peste trei decenii de *absolutism luminat*, figura centrală fiind, evident Iosif al II-lea. Este un lucru știut, susține autoarea, că *Luminile* franceze au influențat *absolutismul luminat* austriac, pe parcursul a circa trei decenii și jumătate. Voltaire, Montesquieu, enciclopediștii, prin operele lor se regăsesc într-o măsură mai mare sau mai mică, în spiritualitatea vremii manifestată fie în capitală, fie în provinciile imperiului. Voltairianismul, prin beletristică, istorie sau filozofie penetrează Viena, se răspândește în Ungaria, are ecouri în Transilvania prin tinerii care studiază în Occident. Receptarea lui se explică, afirmă Éva H. Balázs, și prin aceea că el este cel care face cea mai profundă apropiere între *Lumini* și absolutism, după cum argumentează și Franco Venturi²⁹. Pornind de la aprecierile lui Kaunitz, Éva H. Balázs îi face un portret memorabil lui Iosif al II-lea, considerându-l nu un geniu al monarhismului, ci un om deosebit, un renovator al formelor, un rebel, un personaj plin de neastâmpăr, pe care îl transmitea tuturor. În nici un caz nu ar putea fi încadrat într-o eventuală clasificare a monarhilor, asemănătoare cu cea făcută de Linné³⁰. Iosefinismul a însușit afirmarea națională pe două direcții: economică și culturală, fără ca monarhul să înțeleagă resorturile sociale ale procesului³¹.

Interesul istoriografiei maghiare pentru istoria românilor este evident, de-a lungul timpului, prin diferitele lucrări publicate. În epoca interbelică ea se organizează mai riguros, apelând la colective de redactare, ajungându-se până acolo încât să se alcătuiască volume dedicate exclusiv acestei teme. Astfel apare o exegeză³², de dimensiuni relativ reduse, care abordează istoria românilor din cele mai vechi timpuri până la 1941, după instalarea guvernului condus de Ion Antonescu. În preambul, Imre Lukinich arată că, după 1867, istoriografia maghiară nu a arătat un interes deosebit pentru istoria popoarelor din Ungaria și nici pentru istoria statelor învecinate, mai ales că însuși istoria maghiară avea multe pete albe. Cu toate acestea nu se poate spune că nu au existat lucrări special concepute ca istorii ale românilor, scrise de maghiari³³,

27. Idem, *Emberbarát vagy hazafi? Tanulmányok a felvilágosodás korának magyarországi történetéből*, Budapest, 1978 (în continuare: *Emberbarát*), p. 14.

28. *Ibidem*, p. 26.

29. Éva H. Balázs, *Bécs és Pest-Buda a régiszázadvégén 1765-1800*, Budapest, 1987, p. 31.

30. *Ibidem*, pp. 313-314.

31. *Ibidem*, p. 319.

32. *A románok története különös tekintettel az erdély románokra*, szerkesztette Gáldi László és Makkai László, f.a. (în continuare: *Románok*), pp. 5-6.

33. Pál Hunfálvi, *Az oláhok története*, 2 vol. Budapest, 1894; Benedek Jancsó, *A román nemzeti törekvések története és jelenlegi állapota*, Budapest, 1896-99.

care subliniază necesitatea și importanța cunoașterii istoriei românilor pentru unguri. Imre Lukinich arată că după primul război mondial Societatea Istorică Maghiară³⁴ și-a asumat sarcina redactării și publicării unor volume istorice despre naționalitățile din Ungaria. Prezentul tom, spun autorii, este primul care se vrea a fi o istorie exhaustivă a românilor. El cuprinde, opinează amintitul istoric maghiar, tot ceea ce iubitorul de istorie ungur trebuie să știe despre români și implicațiile lor în istoria maghiară. Volumul nu se rezumă la a folosi surse prelucrate, germane sau românești, ci apelează direct la surse și este rodul cercetărilor pe parcursul a ani îndelungați³⁵. Este deci evident că interesul general al istoriografiei maghiare pentru istoria românilor și implicațiile ei în universul ungar se poate segmenta foarte ușor, observând că el are evidente conotații în cazul *Luminilor*, chiar a secolului al XVIII-lea în totalitatea sa. Capitolul VII al *Istoriei Românilor* este intitulat *Românii în Ardeal în secolul al XVIII-lea*. Se afirmă în debutul său că evoluția românilor secolului amintit aduce schimbări radicale în raport cu evoluția anterioară³⁶. Cel mai important element pe care veacul al XVIII-lea l-a perpetuat și generalizat a fost folosirea în biserică a limbii române, fapt datorat contractelor lumii ortodoxe cu *Reforma*. Aceasta a ușurat viitorul proces al unirii cu biserica Romei, dând un impuls hotărât afirmării naționale a românilor³⁷. Ea a avut ca model deschiderea rutenilor spre catolicism, dar nu a decurs ca un proces rapid, ci dimpotrivă a fost unul îndelungat³⁸. El cunoaște un salt calitativ, afirmă istoricii maghiari, datorită lui Inochentie Micu, adept sincer al catolicismului, cuprins de dragoste pentru poporul său, cu o înaltă cultură, și așa cum reiese din scrierile sale, este primul care trasează direcțiile acțiunilor naționale românești. Ele trebuiau să ducă la obținerea drepturilor pentru cinci religii recepte și patru națiuni³⁹. E bine, se spune în volum, să se cunoască și argumentele lui Micu, pentru că ele vor sta la baza luptei naționale a românilor până la 1 Decembrie 1918. El are la bază două argumente: unul real, celălalt ireal, spun istoricii maghiari. Primul se referă la o realitate de netăgăduit, că numărul românilor sporește pe zi ce trece, în raport cu al celorlalte naționalități⁴⁰. De aici rezultă argumentul ireal, cel al continuității daco-romane, anulat, zic autorii, prin demonstrații științifice. Continuitatea daco-romană a fost inclusă pentru prima dată de Inochentie Micu în programul politic al românilor. Începând cu mijlocul secolului al XVIII-lea, cu toate că această teză este complet fantezistă, se specifică în *Istoria Românilor*, a devenit atât pentru istoriografia maghiară, cât și pentru cea română un semnificativ subiect de cercetare istorică⁴¹. Episcopul Micu, spun autorii, nu a fost numai un bun om

34. Magyar Történelmi Társulat.

35. *Romanok*, pp. 191-220.

36. *Ibidem*, p. 191: "A XVIII században az erdély románság fejlődésében az előző korokhoz viszonyítva gyökeres változások állottak be".

37. *Ibidem*, p. 192.

38. *Ibidem*, pp. 195-196.

39. *Ibidem*, p. 199: "A katolikus hit őszinte szeretetén kívül öntudatos román lélek volt a mozgatója a püspök minden cselekedetének... Magas műveltsége mellé határozott politikai érdeklődés és érzék is társult. Így nem csodálkozhatunk azon, hogy - mint ez írásaiból, kérvényeiből kiderül - ő volt az egyetlen az akkori Erdélyben, aki meglátta a román fejlődés lehető irányvonalait".

40. *Ibidem*, p. 200.

41. *Ibidem*, p. 201: "Irréálisnak neveztük a - mai tudományos terminológiával dákoromán kontinuitásnak nevezett - érvet, hiszen a tárgyilagos tudomány azota minden részletében megczafolta... Micu-Klein püspök volt az első román ember aki mint politikai programot hangoztatta ezt a gondolatot".

politic ci și un bun diplomat. Prin înființarea școlii de la Blaj a reușit ca spiritualitatea românească până la apariția Școlii Ardelene, să aibă ca emblemă această localitate⁴². Momentul următor este reprezentat de apariția *Supplex*-ului, care, în concepția autorilor, nu aduce nimic nou față de argumentația folosită de episcopul Micu. Poate doar în preambulul său ar fi câteva elemente noi, legate de drepturile omului în general, astfel că am putea considera aceasta ca o primă manifestare a raționalismului francez în spiritualitatea românească din Transilvania. S-a venit cu ceva nou totuși în planul luptei politice. Dacă episcopul Micu cerea drepturi pentru uniți, se firmă în lucrare, *Supplex*-ul o face pentru toți românii, fapt evidențiat de acțiunea comună a episcopilor Bob și Adamovici. Este începutul luptei politice unite a românilor, fie greco-catolici, fie ortodocși. Un întreg capitol, al optulea, este închinat evoluției spirituale românești, renașterii acesteia. Antecedentele trebuie căutate în evoluția culturii latine care nici măcar în timpul *Reformei* nu a fost exclusă. Românii au beneficiat și ei de acest sistem cultural și de prezența în școlile create de mediile protestante. Cultura latină, în secolul al XVIII-lea, a iradiat și dincolo de Carpați. Autorii exemplifică prin legăturile lui Constantin Cantacuzino cu ardelenii, cu studiile făcute de acesta la Padova, unde au studiat Szamosközi, Báthory și mulți alți transilvăneni. Din acest context reiese că românii vor avea convingerea că ridicarea culturală a neamului nu se poate face decât cu ajutorul aprofundării culturii latine. Pe acest fond s-a realizat unirea cu biserica Romei. *Secolul Luminilor* are relativ puțin influență în răspândirea culturii în rândul maselor. Evoluția culturală românească se datorează în primul rând episcopului Micu, apoi urmașului său Petru Pavel Aron care în anul 1750 înființează tipografia de la Blaj, pentru ca în anul 1754 să se deschidă școlile de la Blaj. Abia în anul 1766 Maria Tereza oferă două burse pentru tinerii greco-catolici, iar din anul 1774 se creează posibilitatea studierii la Colegiul *Sfânta Barbara*. Însuși Petru Maior consideră, se afirmă în volum, că acesta este momentul în care preoții români se instalează într-un mediu cultural. Conștiința originii comune a fost afirmată de cronicarii moldoveni sub influența *Umanismului*, a variantelor sale maghiare și poloneză. Dar nu a câștigat consistență ideea decât în momentul în care românii uniți din Transilvania și Ungaria vin în contact cu cultura latină. Episcopul Micu preia teza latinității doar din sursele umaniste maghiare, se spune în lucrare, pentru că este puțin probabil că el cunoștea opera lui Miron Costin sau pe cea a umaniștilor italieni Poggio Bracciolini, Pomponius Laetus și alții. Sursele sale au fost Tröster, Toppeltin, Otrokócsi Foris Ferenc și, în special, Bonfinius. Chiar și triada Micu, Șincai, Maior nu face altceva decât să dezvolte în folosul poporului român ideile afirmate de umaniștii maghiari și sași⁴³. Pe baza principiilor raționalismului, secolul al XVIII-lea consacră, printre altele, și procesul de înnoire al limbii. În Europa Central Răsăriteană se disting, prin amploarea procesului, maghiara și româna⁴⁴. Odată cu dispariția lui Șincai, Micu și Maior, se afirmă în

42. *Ibidem*, pp. 202-203.

43. *Ibidem*, p. 223: "Midőn tehát a XVIII század végén a hires erdélyi triasz, Klein-Şincai-Maior ismert társasága a kontinuitás tétélet kórúk tudományos fegyverzetével igyekeztek megvédelmezni az esetleges támadások ellen, tulajdonképpen nem tettek mást, mint a XVIII századi magyar és szász humanizmus tudományos köztelfogását hasznosították a román népi érdekek védelmében".

44. *Ibidem*, p. 221-234.

volum, dispar individualitățile românești care luptă în Ardeal. Intelectualitatea sporește numeric, dar abia apare, notează autorii, câte o personalitate: Iosif Meheși, consilier financiar la Viena, Ștefan Koszta, cancelist gubernial, Radu Tempea, protopop la Brașov. Se pare, consideră ei, este chiar un recul al luptei naționale românești până în preajma Revoluției de la 1848⁴⁵.

Luminile în Europa Central Răsăriteană au o strânsă legătură cu mișcarea națională, între ele existând evidente interferențe. Pentru această perspectivă există o amplă monografie maghiară a problematicii⁴⁶. Investigația ei pornește de la trecutul îndepărtat⁴⁷. În Evul Mediu un loc aparte ocupă și românii. Numele lor, afirmă autorul apare și sub forma de *vlah*, *valach*, și *oláh*. Ultima este denumirea maghiară a românilor. Semnificația sa nu este una etnică sau lingvistică, afirmă Zoltán Ács, ci definește modul de viață al unei populații seminomade, crescători de animale. Termenul de *román* în limba maghiară se generalizează abia în anii 1848-1849, când a fost folosit la dorința expresă a românilor înșiși. Istoriografia oficială (?) română, afirmă istoricul maghiar, acreditează conceptul continuității daco-romane, prin care se afirmă că aceștia sunt urmașii direcți ai coloniștilor romani care au ocupat Dacia, deci ei sunt cei mai vechi locuitori ai Transilvaniei. Cel mai folosit izvor istoric în acest sens este *Anonimus*. Ideea o afirmă Petru Maior în istoria scrisă în anul 1812, publicată la Buda care merită, spune Zoltán Ács, să fie citită măcar de dragul curiozității (!) dar, spune autorul, scrisul istoric maghiar a demonstrat neveridicitatea acestei surse. Cronica este un amestec de relatări plauzibile cu ficțiuni. Petru Maior face o proiecție în trecut a realităților etnice din epoca în care trăiește și le pune pe seama istoriei lui Anonymus. De exemplu, cumanii, o populație nomadă turcă, apare în teritoriile învecinate Ungariei abia în secolul al XII-lea, când a încetat dominația pecenegilor. Deci nici nu poate fi vorba că aceștia să fi fost în același loc și în secolul al IX-lea, să fi ajuns până în Transilvania, așa cum se afirmă în cronică. În același fel, se poate explica afirmația sa legată de prezența românilor în Ardeal, prezență despre care nici nu se poate discuta înainte de secolul al XII-lea, după cum o demonstrează documentele, concluzionează istoricul maghiar. Pătrunderea păstorilor vlahi în unele zone muntoase transilvănene a început abia la sfârșitul secolului al XII-lea. O spune chiar și *Anonymus*, consideră Zoltán Ács. Numărul documentelor care amintesc românii cresc progresiv pe parcursul secolului al XIII-lea. Românii în frunte cu cnezii lor se așează pe domeniile regale unde se bucură de minime privilegii. De exemplu, în anul 1247, în comitatul Hunedoara sunt amintiți români care au misiuni de apărare a teritoriului. În secolul al XIV-lea păstorii români s-au înmulțit atât de mult, continuă explicațiile istoricul maghiar, încât au o contribuție și la popularea Moldovei. În Bihor s-au așezat pe parcursul secolului al XIII-lea. Hidronimele și toponimele le-au preluat din limba maghiară. Astfel, exemplifică Zoltán Ács, s-au format corespondente românești ale satelor ungurești: *Oláhhódos*, *Oláhgyepes*, *Oláhlugos*. Imigrările păstorilor români au devenit deosebit de ample în secolul al XIV-lea. Abia în acest veac, rând pe rând regii maghiari acordă domenii cnezilor români, ei având obligația de a așeza acolo oameni care să devină

45. *Ibidem*, pp. 295-296

46. Zoltán Ács, *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon*, Kossuth Könyvkiadó, 1996.

47. *Ibidem*. pp. 16-19.

contribuabili. În același secol apar în documente, afirmă istoricul maghiar, numele primilor proprietari funciari români cum este cazul lui *Stanislaus, ful lui Stan*, care primește domeniul Surduc, în Maramureș, de la Carol Robert de Anjou. Dintre români s-au emancipat prin catolicizare și înnobilare câteva familii, cum ar fi *Dragfi* sau *Huniazii*. Dragoș întemeiază Moldova la îndemnul lui Ludovic cel Mare, fiind apoi alungat de Bogdan. Și Huniazii provin tot dintr-o familie cnezială românească. Istoricul maghiar observă că românii nu cunoșteau *numele* fiind denumiți prin *prenume*, dar păstorii nici nu aveau nevoie de mai mult. Primesc nume când devin sedentari, pentru că sunt înregistrați în calitate de contribuabili. Unii au luat nume după cnezii lor, alții după ocupații sau, ca și iobagii maghiari, după înfățișare: *Példa, Vékony, Vastag, Kis, Santa, Süket*, etc. Românii sunt ortodocși, dar din secolul al XIV-lea există tendințe de catolicizare a lor. De exemplu, Ludovic cel Mare a ctitorit mănăstiri franciscane în Caraș, Severin și Hunedoara, pentru a-i atrage pe români la catolicism. Ortodoxia îi obliga la circa 200 zile de post, hrana lor principală fiind mălaiul⁴⁸. În secolul al XVIII-lea, afirmă Zoltán Ács, sporul de populație se realizează, ca și în Evul Mediu, prin imigrări. La începutul secolului în Transilvania abia dacă erau 250.000 de români, iar în toată Ungaria cam 300.000-400.000. În schimb, la sfârșitul secolului numărul românilor este de 800.000-1.000.000. Instituțiile statului maghiar au încercat să reducă imigrările. Sașii au oprit pătrunderile maghiarilor pe *Pământul Crăiesc* dar pe români nu i-au putut stopa, primindu-i ca jeleri pentru muncile grele, și astfel ei i-au depășit ca număr. În anul 1730, în Transilvania, românii au atins 500.000 iar sașii 120.000 și maghiarii 271.000⁴⁹.

Cel mai important maghiar care a analizat evoluția societății românești în epoca modernă a fost Zoltán I. Toth⁵⁰. El emite părerea că românii din Ungaria înainte de secolul al XVIII-lea nu au avut un rol politic major, semnificativ. Dorința sa este să analizeze în volumul mai sus menționat cum se realizează în Transilvania accensiunea mișcării naționale românești, la clasa politică și la populația mai puțin activă politic⁵¹. Ca fenomen istoric, conștiința națională la români înlătură primatul religiei, devenind treptat primordială, pentru ca la un moment dat să o înlătore în cvasitotalitate. Antecedentele arată, spune istoricul maghiar, că nobilimea provenită din rândul cnezilor nu este solidară prin limbă și religie cu populația din care provine, ci suferă o maghiarizare prin apropierea de pătura conducătoare. Astfel, în secolul al XV-lea, când se cristalizează stările, prin *Unio Trium Nationum* (1437), românii neavând proprii lor conducători nu pot fi primiți ca participanți, ca a patra stare lângă maghiari, secui și sași. Trebuie să observăm că punctul său de vedere extrapolează problematica. Astăzi este clar dovedit că sensurile medievale ale termenului *natio* sunt altele decât cele moderne, relație demonstrată de David Prodan, care arătat că actul adoptat la 1437 se referă nu atât la etnie cât la stare. Apoi, continuă Zoltán I. Toth, un impedi-

48. *Ibidem*, pp. 53-57.

49. *Ibidem*, p. 96.

50. Zoltán I. Toth, *Az erdélyi román nacionalizmus első százada 1691-1792*, Budapest, 1946 (în continuare: *Nacionalizmus*); Idem, *Mișcările țărănești din Munții Apuseni până la 1848*, București, 1955; Idem, *Maghyarok és románok*, Budapest, 1966.

51. Idem, *Nacionalizmus*, p. 9: "A román népnek Magyarország területén komoly politikai szerepe a XVIII század előtt nem volt".

ment a fost și religia ortodoxă a românilor. Este foarte adevărat, dar el omite că cea care aduce în prim-plan această situație este *Reforma*. Are în schimb dreptate când afirmă că fenomenul are multiple consecințe pentru români în Transilvania, atât în Evul Mediu cât și în prima parte a epocii moderne⁵². Este deci evident că nu toate premisele propuse de istoricul maghiar pot fi socotite valabile. Deceniul iosefin, 1780-1790, determină, constată istoricul maghiar, o structurare anume a fenomenului național: egalitatea elementului laic în raport cu discursul ecleziastic; conceptul național primează în raport cu cel confesional; conceptul național este afirmat în plan cultural prin cercetarea istorică și lingvistică, constituindu-se primul program politic detaliat al românilor din Transilvania. Astfel cele două biserici, greco-catolică și ortodoxă, reușesc să configureze trăsăturile generale ale epocii prepașoptiste⁵³. Ascensiunea naționalismului este evident complementară cu *Luminile*, în concepția lui Zoltán I. Toth, dar triada *Școlii Ardelene*, reprezentată de Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior, nu a fost în nici un caz unitară. Abia mai târziu, consideră istoricul citat, istoriografia română a prezentat-o astfel. Mai mult, rolul lui Petru Maior, pentru perioada pe care el o analizează, ultimele decenii ale secolului al XVII-lea, poate fi neglijat, zice Zoltán I. Toth, deoarece el abia când devine cenzor la Buda are preocupări istorice. Toți trei aparțin atmosferei Blajului și este de presupus că originea lor este nobiliară sau măcar modul lor de a gândi corespunde stărilor mai avute. Sunt departe de concepțiile radicale ale *Revoluției Franceze*⁵⁴. Se întreabă apoi de unde provine interesul lui Micu, Șincai și Maior pentru istoriografie. Un prim răspuns este dat prin cercetarea atmosferei Blajului, începând cu anul 1760, atmosferă pregătită de activitatea lui Inochentie Micu, Gherontie Cotore și Grigore Maior. În timpul lor tabloul istoric al românilor avea doar cadrul general trasat, fiind incomplet. Esențialul era că românii știau că prin sânge și limbă sunt urmașii unui mare popor⁵⁵. O altă cale ce determină abordarea cercetării istorice este colegiul iezuit de la Cluj, unde Șincai studiază intens până la 19 ani. Acolo cunoașterea istoriei romane este socotită o necesitate. Poate că și asta, consideră Zoltán I. Toth, îl ajută ulterior în cercetarea la Roma, a izvoarelor istorice care îi privesc pe români. Apoi, nu trebuie neglijat spiritul Vienei, unde Șincai își continuă munca fiind în contact și cu reputații savanți maghiari József Benkő și Dániel Cornides, unde va cunoaște prin intermediul lui Sulzer cronica lui Miron Costin⁵⁶. Este interesant de urmărit la toți trei corifeii *Școlii Ardelene*, afirmă istoricul maghiar, ce semnificație are reacția ortodoxă. Unirea cu biserica Romei, oricum nu a fost socotită de români decât un mijloc de afirmare și în orice moment putea fi părăsită dacă spiritul național și cultura română ar fi putut evolua și în afara ei. Dar, continuă acesta, cel mai mare dar al unirii a fost conștientizarea originii romane a românilor și consolidarea

52. *Ibidem*, pp. 11-12.

53. *Ibidem*, p. 297.

54. *Ibidem*, 360-361.

55. *Ibidem*, p. 362: "Tegyük fel a kérdést: honnan származik Klein, Sinkai és Major történelmi érdeklődése?... A reménság általuk - Inochentie Micu, Gheorontie Cotore și Grigore Maior (n.n.) - felidézett történelmi képe csak a legnagyobb, vonásokkal volt megrajzolva, benne az események, részletek, tények hiányoznak és mellékesek; a lényeg, az élmény: a románok és vérben nyelvben egy nagy nép utódai".

56. *Ibidem*, pp. 363-364.

acestui concept. Poate că cel mai bine se observă la Petru Maior această *dizidență*, prin accentele critice, febroniene la adresa papei, care trădează evidente accente luministe⁵⁷. Este dificil de acceptat în totalitate această afirmație a lui Zoltán I. Toth, pentru că toți trei istoricii români s-au subsumat *iosefinismului*, *despotismului luminat*, care cu greu poate fi conceput în afara catolicismului. În ceea ce privește impactul *Luminilor* asupra culturii românești, istoricul maghiar are rezerve privind modul cum Popovici interpretează fenomenul. Îl citează pe literatul clujean, arătând că acesta supralicitează influența cosmopolitană a *Luminilor* asupra culturii române și nu poate explica în ce mod acest cosmopolitism s-a transformat în naționalism la sfârșitul secolului al XVIII-lea, folosind cercetarea istorică, cultivarea limbii și mijloacelor politice. Cea mai importantă consecință a *Luminilor* pentru românii ardeleni a fost aceea că a valorificat moștenirea *Umanismului*, finalizând procesul de afirmare a spiritului latin, pe filieră laică. Aceasta este poate și o explicație a modului în care ortodoxismul reacționează față de biserica de rit latin. *Luminismul*, afirmă Zoltán I. Toth, nu face altceva decât să renască instinctele ortodoxe din conștiința intelectualității greco-catolice și să le contrapună papalității. Până când unirea cu biserica Romei era o speranță în afirmarea națională, atașamentul față de ea era neștirbit. *Iosefinismul*, prin edictul de toleranță pune pe prim-plan rolul statului care înlocuiește în acest context biserica catolică. Astfel, constată istoricul citat, rolul uniției devine minor. Acest fenomen se afirmă cel mai puternic la Samuil Micu, influențat se pare la Viena de lecturile ortodoxe. Șincai merge chiar mai departe, negând rolul *filioque*-lui în credință astfel că uniția o privește ca pe un proces politic în primul rând. *Iosefinismul* permite deci afirmarea mișcării naționale române în complementaritate cu ortodoxismul. Abia la revocarea reformelor lui Iosif al II-lea uniția își recâștigă statutul anterior. Procesul îi influențează și pe corifeii *Școlii Ardelene*. În anul 1796, Micu este acuzat de afinitate cu ortodoxia iar el se apără, arătând că este gata să treacă cu totul la ritual latin.

Iosefinismul creează cadrul de afirmare a națiunii române, a conștiinței de sine, dezvoltându-se mai mult decât până atunci, opinează Zoltán I. Toth. Națiunea română se încadrează pe sine temporal și spațial, adică ea însăși se determină istoric și geografic. Partea activă a acestui proces, continuă autorul o reprezintă intelectualitatea, redusă numeric, dar activă. Ea este cea care depășește faza conștiinței de neam, afirmând conștiința națională, asumându-și rolul conducător în afirmarea românilor, găsind deci mijloacele politice adecvate luptei naționale. În afară de intelectualitate, nu se mai poate afirma nici o altă clasă, spune Zoltán I. Toth, în primul rând din cauza unui nivel cultural scăzut. Românii îi sunt răspunzători împăratului Iosif al II-lea, de la care așteaptă întreaga posibilitate a afirmării lor, preamărindu-l în diverse producții populare literare. Lupta politică a românilor devine în anii '80 tot mai consistentă iar *Supplex Libellus Valachorum* nu este decât un aspect al ei. Practic această luptă, afirmă istoricul maghiar, nu se rezumă la obținerea statutului de a patra națiune, ci este o luptă totală, care vizează obținerea puterii. Fundamentul argumentației, elaborată de Micu și Șincai, este istoria care afirmă continuitatea daco-romană în Transilvania, ceea ce înseamnă că drepturile românilor, față de oricine, sunt primordiale. Lipsa,

57. *Ibidem*, p. 371.

timp de o mie de ani, a știrilor despre români, continuă Zoltán I. Toth, Micu și Șincai o explică prin faptul că românii au trăit în pace cu noii veniți sau că noile denumiri ale unor populații ascund tot românii, care le-au preluat. Lor le-a folosit publicarea în anul 1746, de către Schwandther a *Cronicii Notarului Anonim al regelui Béla al III-lea*, potrivit căreia, în Transilvania maghiarii au găsit formațiuni statale românești. Dar aceasta nu este decât ficțiune istorică în viziunea lui Zoltán I. Toth. *Supplex Libellus Valachorum* reia întreaga argumentație a episcopului Inochentie Micu, iar lipsa drepturilor pentru români nu s-a stabilit prin vreo lege, ci prin vitregia timpului. Abia *Approbatæ Constitutiones* este legea care exclude românii de la drepturi, iar Habsburgii, prin *Diploma Leopoldină*, aduc o serie de reparații în situația românilor. Apoi Zoltán I. Toth expune binecunoscutele doleanțe ale românilor din memoriul mai sus amintit⁵⁸. Izvoarele istorice folosite de Micu și Șincai sunt în cvasitotalitate maghiare, spune autorul, deci practic argumentația culturală a *Supplex*-ului este făcută după surse ungurești. Dar acest memoriu, continuă el, se bazează pe o concentrație istorică greșită și în acest fel vrea să schimbe sistemul politic al Transilvaniei. Dorința lui Inochentie Micu de a face din români a patra națiune ar fi putut fi acceptată, consideră Zoltán I. Toth, dar dezideratul *Supplex*-ului că românii, pe baza dreptului istoric, sunt primii locuitori legitimi ai Transilvaniei este o cerință argumentată fictiv din punct de vedere istoric. Teza potrivit căreia românii, printr-un *pactum conventum* l-au acceptat drept conducător pe Tuhutum este o creație a *Epocii Luminilor*, iar constituirea unei adunări naționale românești este o certă influență sârbă, chiar episcopul Gherasim Adamovici fiind sârb la origine. Concluzia lui Zoltán I. Toth privind evoluția națională a românilor din Transilvania este că are conotații cu problema stărilor și a clasei conducătoare. În Evul Mediu, cnezii, ca forță conducătoare, s-au îndepărtat de etnia lor, fiind mai aproape de sistemul nobiliar. Astfel au adoptat limba maghiară și au trecut la romano-catolicism. Aceasta este explicația că românii, etnic vorbind, au rămas în urma maghiarilor, seculilor și sașilor. Procesul a continuat și în timpul ascensiunii *Reformei* în Principatul Transilvaniei. Valorile etnice ale românilor au ajuns astfel să fie apărute doar de o slabă pătură înstărită, adesea seminobiliară, și de preoții ortodocși, în cele mai multe cazuri neinstruiți. Abia unirea cu biserica Romei a permis ridicarea unei clase conducătoare laice și bisericești, care să exprime aspirații sociale mai ridicate. Românii, până atunci, se găseau într-o stare de inerție, într-un mod static, astfel că dezvoltarea lor este complet lipsită de accente dinamice, câștigate abia după *Diploma Leopoldină*, ea asigurând românilor contactul cu Occidentul, crearea de școli catolice care au asigurat afirmarea unei conștiințe pe baze istorice. Naționalismul românesc din secolul al XVIII-lea, afirmă Zoltán I. Toth, se confundă cu ascensiunea intelectualității române. Cea mai mare victorie obținută după unirea cu biserica Romei a fost aceea că a permis românilor să se emancipeze social, să-și identifice locul în rândul stărilor, să-și ridice standardul nivelului cultural. Impactul *Luminilor*, a culturii sale asupra românilor a fost posibil inițial prin resorturile civilizatoare ale acestora, opinează istoricul maghiar, apoi au fost adoptate ca modalități ale instruirii, pentru ca triada Micu, Șincai, Maior, să argumenteze cu ajutorul *Luminilor* afirmarea conștiinței naționale. La români, spune

58. *Ibidem*, pp.370-379.

Zoltán I. Toth, ele nu au avut nici o conotație cosmopolită, ci doar una naționalistă. *Daco-românismul și Luminile*, complementare prin spiritul lor, au reușit să reducă prăpastia creată între uniți și ortodocși la începutul secolului al XVIII-lea. Dar naționalismul românesc transilvănean din perioada menționată, continuă autorul, nu se poate extinde asupra poporului român în integralitatea sa, nici măcar asupra întregii clase suprapuse, fie laice, fie bisericești. Ea este specifică unei intelectualități foarte redusă numeric. Mulțimea românilor, zice istoricul maghiar, se ghida în continuare după instinctul popular, pentru că ea este legată în primul rând de biserica răsăriteană, de spiritul panortodox specific Europei Răsăritene, patronat de Rusia. De aceea el afirmă că este o amplă contradicție între valorile ortodoxe răspândite în marea masă a populației și spiritul occidental profesat de vârfurile intelectualității, în mișcarea națională a românilor ardeleni. *Luminile*, trebuia pe baza afirmării ridicării prin cultură să rezolve această contradicție⁵⁹. Ansamblul analizei sale suportă câteva precizări. În primul rând, premisa de la care pornește când afirmă că *Unio Trium Nationum* exclude din înțelegere românii este falsă. Acest act, reconfirmat în spiritul său prin Tripartitul lui Werbőczy nu are, la acea vreme, conotații etnice. *Siculi* și *Saxones*, prin rolul jucat în acea epocă desemnează mai mult starea decât etnia. Sensul național se va descoperi mai târziu prin *Reformă*, când se va face legătura între noile confesiuni și gradul lor de răspândire în rândul diferitelor etnii din Transilvania. Apoi, *Diploma Leopoldină* are un rol evident în dezvoltarea contactelor românilor cu Occidentul, dar în nici un caz ea nu este începutul acestui proces în cultura română. Despre impactul Luminilor în ansamblul populației românești vom vorbi ceva mai târziu.

Pentru cultura maghiară din România contribuțiile lui Elemér Jancsó privind evoluția acesteia în Transilvania în epoca modernă, cu referire specială asupra *Luminilor* sunt adevărate valori ale scrisului istoric⁶⁰. Spiritualitatea maghiară de acum două secole a avut imens de câștigat prin publicarea de către Péter Bod a lexiconului *Magyar Athenas*, adevărat dicționar al literaturii, care cuprinde date despre aproape cinci sute de scriitori și oameni de știință maghiari. Aceasta a fost o muncă de pionerat care ne arată, spune Elemér Jancsó, cât de importante sunt

59. *Ibidem*, pp. 381-395.

60. Elemér Jancsó, *Az erdélyi szabadkömüesség történetéhez. A bécsi páholyi bezárása*, 1933; Idem, *Az erdélyi szabadkömüesség kulturális és művelődéstörténeti szerepe*, 1934; Idem, *Az Erdélyi Nyelvmozgató Társaság iratai*, Bukarest, 1955; Idem, *Gyarmathi Sámuel ismeretlen levelei*, în „*Magyar Nyelv*”, XL și XLVI; Idem, *Döbrentei Gábor élete és munkasága*, Kolozsvár, 1944; Idem, *Barcsay Abrahám*, în „*Igaz Szó*”, 1956; Idem *Erdélyi jakobinusok*, Kolozsvár, 1947; Idem, *A jakobinusok mozgalom hazai hagyományai*, în *Kelemen Lajos emlékkönyv*, Kolozsvár, 1957, pp. 394-415; Idem, *Döbrentei Gábor ismeretlen naplótételei a szabadságharc idejéből*, Pásztortűz, 1943; Idem, *Batsányi János válogatott munkái*, Bukarest, 1953; Idem, *Aranka Ferenc levelei Aranka Györgyhöz*, Pásztortűz, 1943; Idem, *Kazinczy Ferenc útja a jakobinus mozgalom felé*, A kolozsvári „Bolyai” Tudományegyetem 1945-55, Kolozsvár, 1956, pp. 367-391; Idem, *Aranka György*, în „*Magyar Irodalomtörténet*”, 1939, pp. 97-128; Idem *Gyarmathi Sámuel és az erdélyi felvilágosodás mozgalma*, în „*Utunk*”, nr. 7/1955; Idem, *Lupta dusă în Ardeal pentru înnoirea limbii maghiare în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în „*Studii și cercetări științifice*”, Cluj IV, nr. 3-4/1953; Idem, *Mikó Imre. a művelődéspolitikus*, Cluj, 1940; Idem, *Mikó Imre ismeretlen levelei*, Kolozsvár, 1943; Idem, *Aranka György levelezése*, Cluj-Kolozsvár, 1947; Idem, *Az erdélyi magyar színészet hősora 1792-1821*. Nagy Lázár visszaemlékezései, în „*Erdélyi Ritkaságok*”, nr. 1, Kolozsvár, 1939; Idem, *Irodalomtörténet és időszűrés*, Bukarest, 1972.

Luminile, cât de mult le datorăm⁶¹. Periodizând *iluminismul* maghiar din Transilvania, istoricul amintit observă că începuturile lor sunt marcate de contribuțiile voltairienilor János Lázár (1703-1772)⁶², József Dienes Hermányi (1699-1763)⁶³ și Péter Bod, care sunt cantonați în coordonatele *barocului*, dar operele lor anunță apariția noului curent, prin câteva trăsături definitorii. În plenitudinea manifestării lor ele ajung la o sinteză a *iluminismului* nobiliar cu valorile *iluminismului* francez. Afirmatia este confirmată, argumentează Elemér Jancsó, de preocupările din domeniul trecutului sau al vieții academice. În prima treime a secolului al XIX-lea, în beletristica publicată de un Gábor Döbrentei, Sándor Farkas Bölöni, Farkas Bolyai și alții se remarcă inerferențele *Luminilor* cu *Romantismul*⁶⁴. Cercetând *iluminismul* maghiar, originile sale, evoluția și răspândirea sa trebuie să ne raportăm, spune autorul, în mod necesar la cultura franceză. În secolul al XVIII-lea, limba și literatura franceză devin o modă în Transilvania. Mai mult decât atât, la mijlocul secolului, Péter Bod sesizează anumite conotații cosmopolite în privința aceasta menționând că în mediile românești doicile îi învață pe copii întâi limba franceză. Afirmatia sa este oarecum ciudată, pentru că el însuși este un adept al aprofundării și difuzării culturii franceze. Din acest moment, observă Elemér Jancsó, și până în prima treime a secolului al XIX-lea, când *Romantismul* se generalizează fenomenul cunoaște o permanentă amplificare⁶⁵. Îl citează pe Sándor Farkas Bölöni, care îi considera drept titani ai secolului căderii Bastiliei pe Rousseau, "cu o inimă caldă"⁶⁶ și pe Voltaire, "cu un spirit înalt și caustic"⁶⁷, care sunt cei care au revoluționat în egală măsură știința și politica, au format trăsăturile spirituale ale omului și valorile cetățenești. Apoi, *Luminile* maghiare transilvănene datorează enorm culturii germane, mai ales *Vienei*, cu o influență permanentă. Spiritualitatea germană este cea care mediază într-o măsură semnificativă traducerile din franceză și engleză, completate de receptarea operelor lui Goethe, Lessing și Schiller. Filosofia germană, prin Kant și Fichte, are, mai ales în primele decenii ale secolului al XIX-lea un evident ascendent celei franceze, prin operele lui György Aranka, Sámuel Köteles, Pál Sipos etc⁶⁸. Ecouri semnificative pe filiera *Luminilor* are și cultura engleză în mediile ungurești din Transilvania, în diverse domenii. Cel mai semnificativ exemplu, consideră Elemér Jancsó, este formarea unui adevărat cult pentru opera lui Shakespeare, prin spectacolele prezentate de Teatrul din Cluj, ceea ce are serioase consecințe pentru dezvoltarea independentă a dramaturgiei maghiare. Chiar dacă nu au dimensiunile influențelor mai sus amintite cultura italiană și spaniolă se regăsesc mai ales prin intermediul beletristicii, în dialogul *Luminilor* maghiare cu Europa, consideră istoricul maghiar. Producțiile literare binecunoscute ale lui Dante sau Cervantes sunt traduse în maghiară⁶⁹. La data când scria lucrarea citată, Elemér Jancsó își exprima

61. Idem, *A felvilágosodástól a romantikáig*, p. 5.

62. *Új lexikon*, pp. 1204-1205.

63. *Ibidem*, pp. 798-799.

64. Elemér Jancsó, *A felvilágosodástól a romantikáig*, p. 6.

65. *Ibidem*, p. 7.

66. *Ibidem*, p. 8: „a meleg szívvvel”.

67. *Ibidem*: „a magas, az éles elmével”.

68. *Ibidem*.

69. *Ibidem*, p. 9.

nemulțumirea că de-a lungul timpului, influențele culturale reciproce româno-maghiare, datorate *Luminilor* au fost destul de puțin abordate. Cu toate acestea cercetările demonstrează că în *Luminile* Europei Central Răsăritene paralelismele au o anumită relevanță, neglijate de cercetători. El afirmă că sunt câteva direcții paralele de manifestare a *Luminilor* românești și maghiare în Transilvania: cultivarea limbii și promovarea unei beletristici autohtone, crearea de societăți culturale care au drept scop esențial cultivarea limbii, dezvoltarea teatrului în limbile română și maghiară, spiritul enciclopedic⁷⁰. Desigur că acestea sunt doar sumar privite, fără aprofundarea subiectului. Deosebirea se datorează faptului că există mari diferențe în modul de formare a națiunii maghiare și a națiunii române, pentru că direcțiile de evoluție ale celor două culturi cunosc disfuncții temporale. În concepția lui Elemér Jancsó un rol important în difuzarea *Luminilor* a jucat francmasoneria și, legat de aceasta, mișcarea iacobină. Am citat cvasitotalitatea lucrărilor sale și se poate sesiza imediat că fenomenul luminist este în strânsă legătură cu evoluția masoneriei. Transilvania este un teren propice pentru masonerie. Chiar pentru răscoala lui Horea și Cloșca s-au presupus legături cu ea. Nici iobagii maghiari nu sunt cu nimic mai blânzi decât cei români atunci când este vorba de libertatea lor, fiind tot atât de potrivnici nobililor ca și cei români. Francmasoneria în Transilvania, spiritul justițiar are date istorice care confirmă nemulțumirile păturilor de jos. De aceea mișcarea iacobină maghiară are ca sursă de inspirație Revoluția Franceză⁷¹. Începuturile masoneriei în Transilvania datează din timpul domniei Mariei-Tereza, mai ales a doua ei parte, și primii ani ai lui Iosif al II-lea. Fenomenul se amplifică până în timpul lui Francisc I. Revoluția franceză determină Curtea de la Viena să se opună extinderii și chiar menținerii masoneriei. Este evident că ea, atât prin formare cât și prin existență a fost tributară spiritului Vienei, dar și contactelor culturale și, mai ales, ideologice cu Occidentul⁷². Nici mediile românești ardelenene nu au fost ocolite, influența resimțindu-se până în Principate⁷³. Francmasoneria are importante consecințe, prin spiritul ei, în afirmarea conștiinței naționale a etniilor din Transilvania⁷⁴.

Cercetările lui Zsigmond Jakó⁷⁵ privind istoria culturii maghiare în Transilvania, interferențele sale cu spiritualitatea românească reprezintă una din cele mai semnificative contribuții de acest gen și printre puținele publicate în limba română. Studiile sale se caracterizează în primul rând prin erudiție și, apoi, prin folosirea unei metode de investigație capabilă să suprindă esența fenomenului studiat. Pentru specialiștii români ea este un necesar instrument de lucru pentru că prin cuprinsul său reiese modul în care cultura maghiară în general⁷⁶, cartea scrisă și tipărită, în particular, au contribuit la formarea unui climat intelectual în mediile transilvane. O substanțială parte a volumului este închinată rolului pe care

70. *Ibidem*, pp. 11-12.

71. *Idem*, *A magyar szabadkömüveség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII-ik században*, pp. 38-39.

72. *Ibidem*, p. 241.

73. *Ibidem*, p. 243.

74. *Ibidem*, pp. 257-258.

75. Zsigmond Jakó, *Philobiblon transilvan. Studii*, București, 1977.

76. *Ibidem*, pp. 362-403.

I-au jucat bibliotecile⁷⁷, fie ele publice, fie particulare în circulația ideilor, în circumscrierea Transilvaniei unei geografii spirituale europene, determinând lărgirea orizontului cultural, realizând, în același timp, un larg schimb de valori între Occident și Europa Central Răsăriteană. Este un adevărat impact al *Luminilor* în Transilvania secolului al XVIII-lea precedat de valorile *Umanismului* și ale *Preiluminismului*. De remarcat că Zsigmond Jakó aduce un plus informațional despre interferențele celor două culturi română și maghiară, semnificative pentru spiritualitatea transilvăneană.

În secolul al XVIII-lea, mai mult decât înainte, „*tiparul maghiar a devenit o filială provincială îndepărtată a celui vienez*”, contactul cu Europa fiind și în acest sens, prin formarea specialiștilor, o realitate constantă. Astfel *Luminile* sunt cele care au „*subminat*” Vechea Europă „*tocamai prin puterea literelor*”⁷⁸. Constituirea marilor biblioteci, publice și particulare are semnificative consecințe⁷⁹.

Illuminismul, privit din perspectivă culturală, s-a bucurat de foarte multe studii de specialitate dar și de încadrarea sa în fenomenul cultural maghiar, în ansamblul său. Aceasta o descoperim în cartea lui Béla Köpeczi, dedicat istoriei culturale a maghiarilor⁸⁰. Istoricul maghiar pornește în demersul său privind *Luminile* de la reformele Mariei Tereza, binecunoscute și în istoriografia română. Dintre acestea, *Ratio educationis* (1777) are consecințele cele mai importante pentru subiectul în discuție. Pentru Ungaria, cea mai semnificativă realizare este transferarea Universității de la Nagyszombat la Pesta. Acest reformism se pune în practică printr-un corp funcționăresc în majoritatea sa covârșitoare membru al lojilor masonice. El este determinat de *Absolutismul luminat*, care triumfă în timpul domniei lui Iosif al II-lea, acordând o atenție sporită rolului statului în viața politică. Dorește o centralizare și modernizare căreia i se opune nobilimea maghiară. Conștient de aceasta, el nici nu s-a încoronat rege al Ungariei și nu a convocat dieta. Greșala lui la adoptarea patentei de abolire a iobăgiei în anul 1785 l-a determinat pe țăranii români din Transilvania să creadă că el ar fi de acord cu emanciparea lor totală. Astfel, contradicțiile *iosefinismului* au dus la o răscoală a țăranilor dependenți, autoritățile fiind nevoite să o reprime și să execute cu cruzime conducătorii. Apoi, dorința sa de a introduce în administrație și învățământ obligativitatea limbii germane sporește opoziția nobilimii. Se ajunge astfel la un punct de vedere maghiar care pune în discuție independența Ungariei, reprezentat de mișcarea iacobină, în frunte cu Ignacz Martinovics. Partea teoretică este asigurată de un jurist József Hajnóczy. Deviza ei este preluată din Revoluția Franceză: libertate și egalitate⁸¹.

Figura cea mai reprezentativă a *iluminismului maghiar* este György Bessenyei, calvin trecut la catolicism, autorul programului de emancipare al Ungariei, literat. Se realizează o maghiarizare a culturii, mai ales prin folosirea ei în

77. *Ibidem*, pp. 13-71; 128-146; 247-361.

78. *Ibidem*, p. 379.

79. *Ibidem*, p. 384: „răspândeau iluminismul, economia rurală progresistă ca și metodele moderne și cele mai noi rezultate ale științelor, firește numai în cercul restrâns al păturii intelectuale nobiliare. Mai târziu, după moartea proprietarilor lor, transformându-se în biblioteci publice, ele au devenit importante puncte de sprijin ale cercetării științifice în curs de formare”.

80. Béla Köpeczi, *Histoire de la culture hongroise*, Corvina, 1994.

81. *Ibidem*, pp. 112-118.

beletristică, deși unii aristocrați folosesc franceza⁸². Influența ideilor Revoluției franceze exercită o influență profundă abia după 1830⁸³.

O amplă caracterizare generală a secolului al XVIII-lea, se reprezintă într-o istorie generală a culturii maghiare, în volumul consacrat barocului și iluminismului⁸⁴. Abia mijesc zorii săi și raționalismul se face simțit prin anularea geocentrismului, prin uriașa atenție acordată științelor naturii⁸⁵. Ample considerații sunt consacrate românilor. Se reia vechea apreciere potrivit căreia timp de cinci secole au colonizat teritoriile depopulate ale Transilvaniei, ca un popor lipsit de orice pretenții. Deși, maghiarii, secuii și sașii i-au ajutat adeseori, se spune în volum, nu a fost suficient să-și depășească o stare foarte apropiată de cea a țăganilor, având multe obiceiuri seminomade. Ocupația turcească a accentuat involuția culturală a românilor de dincolo de Carpați. De aceea Transilvania a devenit un tărâm al făgăduinței. Astfel, din bunăvoința Vienei au reușit să-și întemeieze așezări autonome dar nu reușesc, se spune în volum, să-și înlăture obiceiurile de a fura, să nu se culturalizeze, lipsa de igienă, fiind superstițioși, îndrumați de preoții lor foarte puțin instruiți. Astfel ei se așează în Banat, Transilvania și Partium, fără a ști absolut nimic despre miturile strămoșilor lor, dacii⁸⁶. În timpul Mariei-Tereza și apoi al lui Iosif al II-lea numărul lor crește nesemnificativ, pentru că între anii 1748-1786 se cunosc doar vreo 8.000 de familii și circa 50.000 de persoane din registrele emigrărilor⁸⁷. În secolul al XVIII-lea Transilvania, se arată în volum, are o viață aparte prin faptul că puterea aparține germanilor, forțele maghiarilor sunt divizate prin delimitări artificiale, colonizări de străini, susținerea adversarilor maghiarilor. Se ajunge astfel la o afirmare a autarhiilor, fiind amenințată autonomia maghiară⁸⁸. Astfel, maghiarii nu au putut face altceva decât să-și lege soarta de Imperiul habsburgic, pentru a-și menține specificul dezvoltării, chiar dacă Transilvania a fost considerată ca un „copil vitreg” al monarhiei. După 1760 triumfă *Luminile*. Kaunitz, apoi Iosif al II-lea afirmă dreptul natural limitat în cadrul absolutismului. Orice libertate emană de la suveran⁸⁹. Iosefinismul poate astfel permite o afirmare deplină a *Iluminismului* în mediile maghiare⁹⁰. Noile idei pătrund în cultura maghiară prin protestanții care studiază sau călătoresc în Elveția și Germania, prin catolicii care frecventează Viena. Un rol important au francmasoneria, pietiștii și răspândirea prin efortul piariștilor a științelor naturii⁹¹.

Volumul Irodalom és felvilágosodás, publicat sub egida Academiei Maghiare de Științe se ocupă de cercetarea secolului al XVIII-lea, cuprinzând studii ale mai multor istorici și literați maghiari, scopul său fiind abordarea tematică completă a

82. *Ibidem*, pp. 125-126.

83. *Ibidem*, p. 140.

84. *Magyar Művelődés Történet. Barokk és felvilágosodás*, vol. IV, Budapest, 1993.

85. *Ibidem*, p. 11.

86. *Ibidem*, pp. 28-29.

87. *Ibidem*, p. 31.

88. *Ibidem*, p. 37.

89. *Ibidem*, p. 55.

90. *Ibidem*, p. 63.

91. *Ibidem*, p. 107.

acestui secol⁹². Întrebarea este, în ce măsură are o perioadă de tranziție sau se împarte în vechi și nou, înțelegând prin vechi ceva neintegrabil astăzi, ceva străin, iar prin nou ceva ce s-a generalizat și vine spre noi prin posibilitatea descoperirii sensurilor. Ceea ce este nou începe cu lupta pentru libertate din timpul lui Francisc Rákóczi al II-lea și se menține până în anul 1820, când se poate considera că începe o nouă epocă. Încercând o periodizare a *Luminilor* maghiare redactorii volumului îi marchează începuturile pentru anul 1770, iar după anul 1795 atinge culmile expirării, până la 1820. Perioada este unitară și din punct de vedere istoric. Începuturile sale se pot considera în anii de înlăturare a stăpânirii otomane, determinând radicale transformări geografice, economice și politice, ea menținându-se în aceste coordonate până în preajma Revoluției de la 1848. Noua societate maghiară evoluează în ritm cu Europa Central Răsăriteană, observându-se similitudini în transformarea limbii, în economie, în instituțiile sociale⁹³. Este evident că studiile care-și propun să elucideze aspectele menționate nu sunt exhaustive, ele tratează doar cele mai importante probleme ale literaturii iluministe⁹⁴.

Studiul lui József Szauder, *A XVIII századi magyar irodalom és a felvilágosodás kutatásának feladatai*, publicat pentru prima dată în anul 1969, reluat în volumul de studii editat în anul 1970⁹⁵ face o amplă analiză a stadiului din acel moment al istoriografiei maghiare despre secolul al XVIII-lea, despre Epoca Luminilor. Surprinde trăsăturile veacului, modalitățile de constituire ale acestora. Cultura maghiară în secolul al XVIII-lea are două caracteristici impotante. Pe de o parte se bucură de un evident proces de înnoire. De aceea se poate vorbi despre o dublă ipostază a beletristicii maghiare. Se poate vorbi despre un scris fără conotație națională și unul cu

92. *Irodalom és felvilágosodás. Tanulmányok*, szerkesztette Szauder József - Tarnai Andor, Budapest, 1974 (în continuare: *Irodalom*). Cuprinde următoarele studii: Béla Köpeczi, *A francia politikai irodalom szerepe a Rákóczi - szabadságharc ideológiájának kialakításában*, pp. 17-25; Tamás Esze Rákóczi "Responsio" - ja, pp. 27-100; Ferenc Biró, "Mitsoda az Isten...?" (*Bessenyei és a "spinozizmus"*), pp. 101-142; Márta Mezei, *Periodizáció és korszemlélet (1772 értékelésének története)*, pp. 143-175; Klára Padányi, *Századvégi hitvédelem és felvilágosodás Louis Racine magyar fordításaiban*, pp. 177-179; László Horkay, *Kant első magyar követői*, pp. 201-228; Lajos Csetri, *A magyar nyelvújítás kora irodalomszemléletének nyelvfilozófiai alásjairól*, pp. 228-279; Jénő Berlász, *Könyvtári kultúránk a XVIII században*, pp. 283-332; István Bitskey, *Barkóczy Ferenc, az irodalmi mecénás*, pp. 333-365; Dezső Dümmerth, *Mária Terézia és a magyar nemesség*, pp. 367-399; Dóra F. Csanak, *Teleki József Könyvtára*, pp. 401-443; Kálmán Benda, *Magyarország a XVIII-XIX század fordulóján*, pp. 445-470; Edit Császár, *Mályuszné, A nemzeti színjátszás kezdetei Közép-Kelet-Európában*, pp. 471-498; Lajos Hopp, *A magyar levélműfaj történetéből*, pp. 501-566; László Szörényi, *A jezsuiták és a magyar honfoglalási epika fordulata*, pp. 567-645; János Horváth, *Orczy Lőrinc*, pp. 647-714; Vilmos Gyenés, *A XVIII. Század anekdotájáról*, pp. 715-732; Lajos Némédi, *Bessenyei György utóéletéről*, pp. 733-763; György Szöke, *Barcsay Abrahám: "A kávéra" (Egy költemény és eszmétörténeti háttér)*, pp. 765-779; Zsófia Róbert, *Az 1790-91-i országgyűlés pasquillus irodalmához*, pp. 781-822; Antal Wéber, *A népiesség jellege és változatai a XVIII. Század végén és a XIX század elején*, pp. 823-853; József Szauder, *A lapon éneke "A lélek halhatatlanságában és az Edda"*, pp. 885-871; István Lőkös, *Pápay Sámuel irodalomtudományi előadásai*, pp. 873-900; István Szathmári, *Verseggy, a sztilisztikus*, pp. 901-927; Mihály Szegedy, *A XVIII. Század végi magyar költészet főbb típusai*, pp. 929-955.

93. *Irodalom*, Bevezető (Introducere), p. 7-8.

94. *Ibidem*, p. 12.

95. József Szauder, *Az este és az álom. Felvilágosodás és klasszicismus*, Budapest, 1970, pp. 5-56.

încărcătură națională. Se poate vorbi despre *baroc* și *iluminism*. Din păcate istoriografia literară maghiară, spune autorul, atât în perioada interbelică, prin János Horváth, cât și în epoca postbelică, prin József Waldapfel, a exagerat prin accentuarea tendințelor naționale în literatura *Luminilor*. Tot în epoca postbelică sunt foarte puțin clarificate o serie de aspecte importante privind cercetarea fenomenului: valențele filosofice ale *iluminismului*, în ce măsură se inspiră din ideile profesate în Occident, care este relația dintre sursele sale interne și externe, cum se raportează la antecedentele sale, diferite contradicții și transformări ale *Luminilor* în cursul evoluției lor. Foarte puțin s-a lucrat, continuă autorul, pe tărâmul filologiei comparate, pentru a se putea evalua evoluția limbii maghiare în raport cu alte limbi. Evaluarea filosofică a fenomenului nu implică doar aspecte ideologice ci are ample conotații în planul studierii beletristicii, la nivelul esteticii. De aceea, crede József Szauder, este de neînțeles de ce în anii '50 istoriografia maghiară nu a valorificat rezultatele altor literaturi naționale de specialitate, îndeosebi din perioada interbelică și nu a realizat paralelisme cu rezultate obținute de acesta de-a lungul timpului. Cel mai adesea *Raționalismul* a fost rezolvat prin formule simpliste. Pregătirea revoluției burgheze și afirmarea națională au fost artificial conectate una de cealaltă așa cum este cazul în sinteza lui Waldapfel. Tot în același mod simplist s-au explicat și perpetuarea *Luminilor* după revoluție. Datorită necunoașterii complete a originilor noțiunilor generate de *Lumini* și a folosirii lor adeseori greșite rezultă o lipsă de nunațare a stilurilor și interferențelor acestora în cadrul *Luminilor*. Studiarea beletristicii presupune nu o autarhizare în maghiarism ci o deschidere spre celelalte literaturi, pentru a putea evalua structuri specifice acestui curent în Europa Central Răsăriteană.

Coordonatele culturale al *iluminismului* sunt determinate de carte, presă și beletristică, cuprinse într-un volum închinat acestui subiect⁹⁶. Acesta a fost mult mai puțin dezbătut în istoriografia maghiară, cu toate că prezintă importanță pentru definirea *iluminismului*.

Semnificativ pentru *iluminism* sunt educația, rolul școlii la diversele nivele de învățământ⁹⁷. Deja la mijlocul secolului al XVIII-lea nu mai este vorba doar de învățare ci și de educație. Sistemul de învățământ în Epoca *Luminilor* se dezvoltă concomitent cu progresul general al societății.

Pentru această parte a continentului un aspect deosebit de important al *iluminismului* îl reprezintă reformismul concretizat în *despotismul lăsat*. Istoriografia maghiară propune acestui subiect puncte de vedere reunite într-un volum de studii⁹⁸. Primul aspect dezbătut îl reprezintă unitatea și diversitatea fenomenului care are trăsături generale dar și particularități. Scopul acestui sistem politic trezește discuții cu privire la dorința modernizării regimului feudal și în ce măsură reușește aceasta. Comportă dezbateri și noțiunea ca atare, *absolutism lăsat* sau *despotism lăsat*.

96. György Kókay, *Könyv, sajtó és irodalom a felvilágosodás korában*, Budapest, 1983 (în continuare: Kókay).

97. Mátyás Bajkó, *Kollégiumi iskolakultúránk a felvilágosodás idején és reformkorban*, Budapest, 1976.

98. *L'absolutisme éclairé*, volume publié par B. Köpeczi, A. Soboul, É. H. Balázs, D. Kosáry, Budapest, 1985.

Primul este, în general, apreciat ca mult mai semnificativ. Problemele de bază sunt cele economice, sociale, ideologice, religioase, modul în care diverse categorii sociale - burghesia, nobilimea - receptează sistemul. Problemele regionale surprind particularitățile fenomenului la diverse popoare europene⁹⁹. Modul în care acest sistem politic se prezintă la români îl expune Alexandru Duțu¹⁰⁰. Poporul român, în secolul al XVIII-lea este despărțit prin frontiere feudale accentuate de dominația străină, chiar mai mult în raport cu epocile precedente. Cel mai bine se pot surprinde valorile *absolutismului luminat* pe tărâm cultural, accentuându-se în acest sens foarte bine ascensiunea, dar și prăbușirea sistemului.

Colocviul inaugural de la Mátrafüred¹⁰¹ dezbate aspecte ale *Luminilor* în Europa Central Răsăriteană în general și în Ungaria în particular. În istoriografia maghiară debuturile *absolutismului luminat* sunt plasate prin anii 1740 sau 1750, iar finele perioadei sunt considerați anii 1810 sau 1820. Istoria literară cantonează Luminismul, din această perspectivă, între anii 1772-1820. *Luminile* maghiare presupun o serie de trăsături ce se regăsesc și la alte culturi din Europa Central Răsăriteană. Lupta împotriva retardării economice, sociale, politice și culturale determină în Occident un avânt al revoluției burgheze, dar în Europa Centrală ea nu este posibilă, lipsind acestor popoare libertatea și unitatea națională, iar cultura și limba națională abia acum se concretizează. Se creează astfel, prin acest colocviu, spune istoricul maghiar, un cadru pentru demersul interdisciplinar și comparativ al *Luminilor* maghiare¹⁰². Concluziile colocviului aparțin tot lui Béla Köpeczi. Prin *Lumini* se înțelege o *mișcare de idei* sau un *curent politic și ideologic* în cea mai generală formulare. Oricum, în acest sens se poate discuta. Europa situată între Elba și hotarele apusene ale Rusiei are anumite particularități sociale, reprezentate de o dezvoltare economică specifică. Această regiune a continentului vrea să-și anihileze rămânerea în urmă față de Occident, astfel că aici *Luminile* nu au doar un sens cultural ci reprezintă o tendință de dezvoltare generală.

99. *Ibidem*, pp. 7-8.

100. *Ibidem*, pp. 331-337.

101. *Les Lumières en Hongrie, en Europe Centrale et en Europe Orientale. Actes du colloque de Mátrafüred 3-5 novembre 1970*, Budapest, 1971 (în continuare: *Mátrafüred I*). Volumul conține: Séance inaugurale, Béla Köpeczi, *Les Lumières en Hongrie, en Europe Centrale et en Europe Orientale, but méthode et programme du colloque*, pp. 13-15; Première séance de travail. Kálmán Benda, *La société hongroise au XVIIIe siècle*, pp. 17-25; Discussion, pp. 26-29; Éva H. Balázs, *L'ère des Lumières et Joséphisme en Hongrie*, pp. 31-45; Discussion, pp. 46-49; Appendice. Kálmán Benda, *L'époque des Lumières dans l'historiographie hongroise*, pp. 51-53; Seconde séance de travail. László Sziklay, *La formation de la conscience nationale moderne dans les littératures de l'Est de l'Europe Centrale*, pp. 54-64; Ján Tibensky, *Les traits fondamentaux et les principaux représentants slovaques de l'époque des Lumières*, pp. 65-68. Discussion, pp. 69-72; László Gáldi, *L'état de la langue hongroise à l'époque des Lumières*, pp. 73-80; Discussion, p. 81; Appendice. Ferenc Szilágyi, *Les changements du lexique de la langue littéraire et courante hongroise à l'époque des Lumières, en rapport avec les changements de la conscience linguistique*, pp. 83-90; Troisième séance de travail, László Mátrai, *Einige idemgeschichtliche Probleme der Aufklärung*, pp. 91-93; Discussion, pp. 94-95; Quatrième séance de travail. Károly Horváth, *Les courants littéraires de l'époque des Lumières dans l'Est de l'Europe Centrale*, pp. 97-109; Discussion, pp. 110-114; Appendice. Hedvig Szabolcsi, *Quelques aspects des arts décoratifs et de la civilisation en Hongrie à la fin du XVIIIe siècle*, pp. 115-119; Séance de clôture. Béla Köpeczi, *Résultats et conclusions des travaux, projet du colloque de 1972*, pp. 121-125.

102. Béla Köpeczi, *Les Lumières en Hongrie, en Europe Centrale et en Europe Orientale, but méthode et programme du colloque*, pp. 13-14.

Dar și țările Europei Central Răsăritene prezintă ele însele o serie de particularități. În această parte a continentului *Luminile* se împletesc inevitabil cu elementul național. Colocviul a dezbătut probleme privind limba și literatura, filosofia dar nu cultura ei, deși personalitățile epocii aveau o viziune globală asupra culturii. Trebuie menționat că mișcarea de idei a datorat enorm atât francmasoneriei cât și diferitelor confesiuni, dar nu se cunoaște încă suficient rolul învățământului, al instituțiilor academice. Periodizarea *Luminilor*, opinează istoricul maghiar, comportă câteva precizări. Ele se amplifică prin anul 1760 și se sfârșesc prin anii 1820-1830. În acest context dezvoltarea economică, socială și culturală a societății are un rol determinant¹⁰³.

Cel de-al doilea colocviu¹⁰⁴ de la Mátráfűred, din anul 1972 a abordat trei teme importante pentru *Luminile* din Europa Central Răsăriteană. Rapoartele și discuțiile au determinat o serie de concluzii de ordin teoretic și metodologic, fiind mai importante în două direcții: necesitatea aprofundării raportului dintre bază și suprastructură prin lărgirea termenologiei folosite în vederea descoperirii relației dintre dezvoltarea economică, socială, politică și culturală; comparația între tendințele *Luminilor* în diferite zone ale continentului european. În acest context s-a insistat mai puțin asupra diferențelor cât asupra asemănarilor. O altă problemă aprofundată a fost clarificarea a însăși noțiunii de *Lumini*. În acest context reiese necesitatea întocmirii unui glosar al terminologiei folosite în secolul al XVIII-lea. La primul colocviu *Luminile* au fost prezentate ca o tendință politică, ideologică și culturală. În plan cultural ele doresc laicizarea și intelectualizarea maselor. Indiferent de diferențele manifestate în diversele regiuni ale Europei, fundamentale ideologice, filosofice și culturale ale *Luminilor* sunt identice, ceea ce nu semnifică neapărat o concepție unitară, nici chiar într-o singură țară. Trebuie spuse câteva cuvinte și despre periodizare dacă *Luminile* fac trecerea de la feudalism la capitalism și se prezintă ca un fenomen de tranziție, atunci ele se circumscriu temporal sfârșitului secolului al XVIII-lea și începutului celui următor, persistând până la consolidarea capitalismului ca sistem. În Occident ele debutează

103. Idem, *Rapport de synthese*, în *Mátráfűred I*, p. 121-124.

104. *Les Lumières en Hongrie, en Europe Centrale et en Europe Orientale. Actes du Deuxième Colloque de Mátráfűred 2-5 octobre 1972*, Budapest, 1975 (în continuare: *Mátráfűred II*). Volumul cuprinde: Béla Köpeczi, *Les Deuxième Colloque de Mátráfűred*, p. 13; THEME A – *Société, nation et culture en Europe Centrale et Orientale*, pp. 15-64; *Rapports*: Emil Niederhauser, Éva H. Balázs, Kálmán Benda, pp. 17-37; *Discussion*: Albert Soboul, Adrian Marino, Hans Wagner, Walter Markov, László Gáldi, Zofia Libiszowska, Grete Klingenstein, Erich Donnert, Paul Cornea, pp. 39-62; *Réponses des rapporteurs*, pp. 63-65; *Appendice*. Imre Wellmann, *Un représentant des Lumières en Hongrie a la fin du XVIII-siècle*, pp. 65-71; Lajos Némédi, *Quelques remarques sur le processus de cristallisation de l'idée d'une Académie hongroise à l'époque de Lumières*, pp. 73-79; THEME B – *Courants d'idées – courants littéraires et artistique*, pp. 81-143; *Rapport*: László Sziklay, pp. 83-89; *Discussion*: Albert Soboul, Zofia Simko, Paul Cornea, Grete Klingenstein, György Mihály Vajda, Günther Klotz, Dieter Schiller, Lajos Némédi, pp. 91-102; *Appendice*, Lajos Hopp, *Théâtre et société dans la Monarchie féodale*, pp. 121-131; László Gáldi, p. 133; István Szathmári, *Langue littéraire et réforme de la langue*, pp. 135-143; THEME C – *Ressemblances et différences des Lumières dans diverses régions d'Europe*, pp. 145-186; *Rapports*: Roland Mortier, *Unité et diversité des Lumières en Europe occidentale*, pp. 147-157; Ludmilla Chargin-Németi, *A propos de la littérature des Lumières en Russie*, pp. 159-162; *Discussion*: Hans Wagner, Hans Kortum, Laurent Versini, Jaques Roger, Daniel Henri-Pageaux, Vilmos Gyenis, Paul Cornea, Károly Vörös, François Mouret, Maria Loudassy, pp. 163-186; Béla Köpeczi, *Quelques conclusions*, pp. 187-190.

la începutul secolului al XVIII-lea, pe când în Europa Central Răsăriteană la mijlocul veacului. În vest ele apun odată cu Revoluția Franceză și prima revoluție industrială, pe când în cealaltă parte a continentului se prelungesc până la mijlocul secolului al XIX-lea. În acest context, menționează Béla Köpeczi, se ivește o întrebare. *Luminile* sunt o *tendință* sau o *perioadă*? În opinia sa cele două noțiuni, subsumate fenomenului, sunt într-o evidentă intersecție. Se poate vorbi de o diferență evolutivă în timp între diversele regiuni europene dar coordonatele fundamentale ale evoluției sunt aceleași. Totodată trebuie făcută distincția în *tipologia* acestui curent, determinată de clasele care o promovează. Apoi, spre deosebire de Occident unde formarea națiunilor preced *Luminile*, în Europa Central Răsăriteană ele se suprapun¹⁰⁵.

Cel de-al treilea colocviu de la Mátrafüred¹⁰⁶ propune spre dezbatere trei teme¹⁰⁷. Rezultatele colocviului au fost sintetizate prin cuvântul de închidere. *Despotismul lăsat*, așa cum a fost prezentat la colocviu este exprimarea unui sistem politic ce dorea pe de o parte modernizarea societății feudale, pe de altă parte o rezistență a clasei conducătoare la ascensiunea capitalismului. Formele sale de exprimare sunt diferite de la o țară la alta de la o zonă la alta. Discuțiile au deschis terenul pentru evidențierea diversității fenomenului și a timpilor diferiți de manifestare. Cea de-a doua temă, cultură și public, a subliniat o serie de probleme privind documentarea și metoda de investigație. Este nevoie de o aprofundare a modalităților de receptare a culturii în diversele nivele ale societății. Această temă, opinează Béla Köpeczi, necesită noi studii. Ultima temă dezbătută, așa cum reiese din discuții, necesită studii complexe și comparate despre fenomenul artistic. Poate nu ar fi rău, spune istoricul maghiar, să se realizeze un studiu închinat esteticii Luminilor, care ar putea răspunde la multe întrebări în acest context¹⁰⁸.

105. Béla Köpeczi, *Quelques conclusions*, în *Mátrafüred II*, p. 187-189.

106. *Les Lumières en Hongrie, en Europe Centrale et en Europe Orientale. Actes du Troisième Colloque de Mátrafüred 28 septembre-2 octobre 1975*, Budapest, 1977 (în continuare: *Mátrafüred III*). Volumul cuprinde: Béla Köpeczi, *Discours inaugural*, pp. 13-14; THEME A – *Système de l'absolutisme éclairé*; Béla Köpeczi, *Introduction au thème A*, p. 17; Rapports, Albert Soboul, *Sur le système du despotisme éclairé*, pp. 19-29; Grete Kligenstein, *Einige Überlegungen zum politischen System des aufgeklärten Absolutismus*, pp. 31-38; Domokos Kosáry, *Absolutisme éclairé – tendance nobiliaire éclairé*, pp. 39-46; *Discussion*, pp. 47-82; *Réponse de Domokos Kosáry*, pp. 83-86; THEME B – *Culture et public au XVIII-siècle; Rapports*, Roger Bauer, *Culture et public au XVIII-siècle*, pp. 89-96; Alexandru Duțu, *Tradition orale et expansion du livre – l'exemple de la culture roumaine*, pp. 97-109; Kálmán Benda, *Les Lumières et la culture paysanne dans la Hongrie du XVIII-siècle*, pp. 111-115; *Discussion*, pp. 117-164; *Réponse du Kálmán Benda*, p. 165-166; *Communication hors discussion*, Zdzisław Libera, *Problèmes choisis de sociologie de la littérature au XVIII-siècle*, pp. 167-173; Louis Trénard, *Le marché français du livre (1750-1789)*, pp. 175-195; Olga Dergeavina, *Le rôle du théâtre dans la vie culturelle de la Russie au XVIII-siècle et au début du XVIII-siècle*, pp. 197-201; István Szathmáry, *L'influence des Lumières sur la formation de la langue et de la culture linguistique*, pp. 203-209; THEME C – *Styles des Lumières; Rapports*; Jean Ehrard, *Y a-t-il un „style des Lumières?”*, pp. 213-221; Anna Zádor, *Arts et Lumières*, pp. 223-236; *Discussion*, pp. 237-266; *Réponses des rapporteurs*, Jean Ehrard, p. 267-269; Anna Zádor, p. 269-270; *Communications hors discussions*, pp. 271-353; *Conclusions*, Béla Köpeczi, pp. 355-356.

107. Béla Köpeczi, *Discours inaugural*, în *Mátrafüred III*, p. 13.

108. 103. Idem, *Conclusions*, în *Mátrafüred III*, p. 355-356.

Cel de-al patrulea colocviu de la Matrafűred¹⁰⁹ propune spre dezbatere răspândirea operelor lui Voltaire și Rousseau în Europa Central Răsăriteană și cercetarea vocabularului politic al Luminilor. Acestea nu pot fi decât rezultatul activității unor privilegiați, așa cum au fost Bessenyei și Mavrocordat, pentru că, istoricii știu bine, evoluțiile sunt lente¹¹⁰. Acest aspect se observă și în modul în care ideile lui Voltaire și Rousseau se difuzează în această parte a continentului. Deși în literatura maghiară există o anumită tendință spre sentimentalism, Voltaire și alți autori francezi nu se regăsesc în traduceri decât spre sfârșitul anului 1810. În schimb Rousseau este semnalat mai repede, poate pe la 1770, când nobilii foloseau ideile sale din *Contractul social* și în mod sigur după 1780, când majoritatea nobilimii se revoltă contra iosefinismului¹¹¹. Figura cea mai reprezentativă a *iluminismului* maghiar, György Bessenyei, folosea conceptele lui Rousseau opunând monarhismului dreptul natural¹¹². În contextul epocii era destul de greu să se traducă opera lui Rousseau, dar conceptele sale erau cunoscute mai ales în mediile nobiliare. Voltaire este mult mai prezent. El corespunde cu contele János Fekete¹¹³. El nu este un caz izolat, pentru că după anul 1750, marii scriitori francezi și operele lor sunt din ce în ce mai cunoscute în Ungaria¹¹⁴. După anul 1780 se traduce *Henriada* lui Voltaire, fiind destul de mult răspândită printre cititori¹¹⁵. Unul dintre cel mai mari poeți maghiari ai tuturor timpurilor, Mihály Csókányi Vitéz, deși nu a tradus opera lui Rousseau, o lectură foarte des, fiind influențat de filosofia acestuia. Pentru spiritul epocii trebuie să amintim caracterizarea făcută de Ferencz Kazinczy romanului lui Bessenyei, Tariménes utazásai, considerându-l un mic roman voltairian, evident cu o doză de malițiozitate¹¹⁶. În cultura română cel care apare în prim-plan este Voltaire și nu Rousseau. Între anii 1780-1840, perioada de amplitudine a *Luminilor* apar 21 de traduceri din operele lui Voltaire, în 36 de versuri datorate unui număr de 21 de traducători. În schimb din opera lui Rousseau se pot aminti doar patru traduceri. Dar opera lui Voltaire este privită contradictoriu. Dacă Ienăchiță Văcărescu și Ioan Budai-Deleanu preiau spiritul voltairian cel puțin parțial, alții

109. *Les Lumières en Hongrie, en Europe Centrale et en Europe Orientale. Actes du Quatrième Colloque de Mátráfűred 20-25 octobre 1978*, Budapest, 1981 (în continuare: *Mátráfűred IV*). Volumul cuprinde: Edouard Bene, *Le Quatrième Colloque de Mátráfűred*, p. 11; Béla Köpeczi, *Le „bon sauvage” en Europe centrale et orientale*, p. 17; Ferenc Biró, *Voltaire et Rousseau en Hongrie à l'époque des Lumières*, p. 23; Lajos Hopp, *Voltaire et Rousseau. L'apparition des Lumières en Hongrie*, p. 31; Roger Bauer, *De Joseph à Napoléon: les écrivains autrichiens et la Révolution française*, p. 43; Michel Delon, *Candide au service de Joseph II*, p. 61; Martin Frontius, Frédéric Schlegel et Voltaire, p. 67; Paul Comea, *Voltaire et Rousseau en Roumanie*, p. 73; László Ferenczi, *Voltaire aujourd'hui*, p. 81; Robert Shackleton, *Les mots „despote” et „despotisme”*, p. 91; Anne-Marie Chouillet et Jacques Chouillet, *Vocabulaire politique de Diderot et de quelques encyclopédistes*, p. 97; Béla Köpeczi, *Quelques conclusions*, p. 119.

110. Eduard Bene, *Op. cit.*, în *Mátráfűred IV*, p. 13.

111. Ferenc Biró, *Op. cit.*, în *Mátráfűred IV*, p. 23-24.

112. Idem, *A fiatal Bessenyei és iróbarátai*, Budapest, 1976, pp. 305-306.

113. Győző Morvay, *Galántai Gróf Fekete János*, Budapest, 1903; Henri Tronchon, *Un voltairien de Hongrie, le comte Jean Fekete de Galánta (1751-1804)*, Paris, 1924.

114. Ferenc Biró, *Voltaire et Rousseau en Hongrie à l'époque des Lumières*, în *Mátráfűred IV*, p. 25.

115. Emőke Tóth, *Voltaire Henriade-ja és a magyar irodalom*, Szeged, 1933.

116. Ferenc Biró, *Op. cit.*, p. 28-29.

refuză să-l accepte, datorită influenței înaltului cler grec. Mai mult îl atacă prin pamflete, ridiculizând atât conceptele *Luminilor* cât și spiritul liberal de sorginte voltairiană¹¹⁷. Din câte se poate observa, prezența lor, atât în cultura română, cât și în cea maghiară, se subsumează mai repede unei note de exotism, decât unei capacități de asimilare fundamentale, care să ne permită a vorbi despre puternice interferențe ale *iluminismului* în Europa Central Răsăriteană.

Cel de-al cincilea colocviu de la Matrafűred¹¹⁸ dezbate două teme importante: *Omul Luminilor și Învățămintul în Europa centrală și orientală în Epoca Luminilor*.

117. Paul Cornea, *Voltaire et Rousseau en Roumaine*, în *Matrafűred IV*, p. 73.

118. *Les Lumières en Hongrie, en Europe Centrale et en Europe Orientale. Actes du Cinquième Colloque de Matrafűred 24-28 octobre 1981*, Budapest, 1984 (în continuare: *Matrafűred V*). Volumul cuprinde: Discours inaugural pâr Béla Köpeczi, p. 13; Theme A: L'homme des Lumières. Rapport, Georges Gusdorf, L'homme des Lumières, p. 19; *Discussion*, Jean Ehrard, p. 47; Béla Köpeczi, p. 49; Paul Cornea, p. 50; Ferencz Biró, p. 57; György Mihály Vajda, p. 59; Ernest Wangermann, p. 61; Klára Padányi, p. 62; Jacques Chouillet, p. 63; Hervé Hasquin, p. 64; Jean Roussel, p. 65; *Communications hors discours*; Martin Fontius, Nicolai - homme des Lumières berlinoises, p. 67; Louis Trénard, L'historien au siècle des Lumières (avec une intervention d'Edna Lemay), p. 73; Zofia Sinko, L'homme privé et l'homme civique dans le *Monitor*, p. 87; Teresa Kostkiewiczowa, L'homme des Lumières dans le miroir de la littérature polonaise, p. 93; Pierre Berthiaume, L'Amérindien revue et corrigé ou le "Bon Sauvage", version charlesvoisienne, p. 99; Jean Roussel, Volney, ou l'antropologie contre l'illusion, p. 115; Edna Lemay, Hommes de loi hommes des Lumières quelques représentants typiques, p. 125; José Antonio Ferrer Benimeli, Le Franc-maçon, homme des Lumières, p. 149; Éva Ring, Ignác Martinovics, homme du siècle des Lumières, p. 163; Péter Vodopivec, Quelques caractéristiques des mouvements des Lumières dans les régions, p. 169; M.D. Kourmatchova, Les idées des Lumières dans les ouvrages de représentants de l'intelligentsia démocratique d'origine serve dans la Russie du XVIII-siècle, p. 181; László Ferenczi, *Le Discours de Bossuet et l'Essai de Voltaire*, p. 187; Hervé Hasquin, Moyenne culture et populationnisme dans les Pays-Bas autrichiens ou les ambiguïtés du despotisme éclairé, p. 193; Ilona Kovacs, À la recherche d'une définition, p. 209. Thème B: *L'enseignement Les Lumières en Hongrie, en Europe Centrale et en Europe Orientale. Actes du Cinquième Colloque de Matrafűred 24-28 octobre 1981*, Budapest, 1984 (în continuare: *Matrafűred V*). Volumul cuprinde: Discours inaugural pâr Béla Köpeczi, p. 13; Theme A: L'homme des Lumières. Rapport, Georges Gusdorf, L'homme des Lumières, p. 19; *Discussion*, Jean Ehrard, p. 47; Béla Köpeczi, p. 49; Paul Cornea, p. 50; Ferencz Biró, p. 57; György Mihály Vajda, p. 59; Ernest Wangermann, p. 61; Klára Padányi, p. 62; Jacques Chouillet, p. 63; Hervé Hasquin, p. 64; Jean Roussel, p. 65; *Communications hors discours*; Martin Fontius, Nicolai - homme des Lumières berlinoises, p. 67; Louis Trénard, L'historien au siècle des Lumières (avec une intervention d'Edna Lemay), p. 73; Zofia Sinko, L'homme privé et l'homme civique dans le *Monitor*, p. 87; Teresa Kostkiewiczowa, L'homme des Lumières dans le miroir de la littérature polonaise, p. 93; Pierre Berthiaume, L'Amérindien revue et corrigé ou le "Bon Sauvage", version charlesvoisienne, p. 99; Jean Roussel, Volney, ou l'antropologie contre l'illusion, p. 115; Edna Lemay, Hommes de loi hommes des Lumières quelques représentants typiques, p. 125; José Antonio Ferrer Benimeli, Le Franc-maçon, homme des Lumières, p. 149; Éva Ring, Ignác Martinovics, homme du siècle des Lumières, p. 163; Péter Vodopivec, Quelques caractéristiques du mouvements des Lumières dans les régions, p. 169; M.D. Kourmatchova, Les idées des Lumières dans les ouvrages de représentants de l'intelligentsia démocratique d'origine serve dans la Russie du XVIII-siècle, p. 181; László Ferenczi, *Le Discours de Bossuet et l'Essai de Voltaire*, p. 187; Hervé Hasquin, Moyenne culture et populationnisme dans les Pays-Bas autrichiens ou les ambiguïtés du despotisme éclairé, p. 193; Ilonát en Europe centrale et orientale à l'âge des Lumières. *Rapports*. Domokos Kosáry, L'éducation en Europe centrale et orientale à l'âge des Lumières, p. 213; Kálmán Benda, La politique scolaire de l'État éclairé et les Eglise en Hongrie, p. 245; *Discussion*. Lajos Hopp, p. 257; György Mihály Vajda, p. 261; *Communications hors discussion*. Louis Trénard Universitátés, collèges et écoles en France au siècle des Lumières, p. 263; Kamilla Mrozowska, La réforme scolaire en Pologne au siècle, p. 289. Paul Cornea, L'enseignement roumain à la fin du XVIII et au début du XIX siècle des Lumières, p. 307; I.A. Bouligne L'éducation dans la Russie du VIII siècle, p. 315; Rolf Geissler, Observations sur les „écoles réelles" (Realschulen) et les

Această sintagmă, omul *Luminilor* este destul de des folosită, dar nu s-a stabilit cu exactitate care sunt conținutul și sfera termenului¹¹⁹. El nu se poate aplica pentru masa largă a populației, desemnând mai repede o elită cultivată, diferențiată prin formația intelectuală, prin promovarea unui anumit sistem de valori. Nu cuprinde un număr mare de indivizi și diferă prin evaluarea accepțiunii de la țară la țară¹²⁰. În cadrul discuțiilor Béla Köpeczi arată că în Europa Central Răsăriteană, omul *Luminilor* este mai atașat sentimentului național, pe când cel din vest este cosmopolit prin excelență. El trebuie definit în raport cu omul barocului și omul clasicismului dar și față de omul romantismului¹²¹. În același context Paul Cornea se întreabă cum este corect oamenii *Luminilor* sau omul *Luminilor*. Apoi abordează un aspect important. În ce măsură în țările balcanice, în Principatele Române realitatea culturală a secolului al XVIII-lea se poate subsuma *Luminilor*? În această zonă ele sunt într-un evident decalaj temporal față de vestul Europei. Astfel, el presupune pentru cultura română diferențierea a patru tipuri de om al *Luminilor*: profesorii greci de la Academii princiare din București și Iași, marii boieri voltairieni, Aufklärer-ii transilvăneni apărători intransigenți ai drepturilor poporului și, în fine, intelectualul anilor 20 din secolul trecut. La fiecare dintre aceștia spiritul *Luminilor* se interferează sau se suprapune cu alte tendințe: umaniste, bizantine, romantice etc. Dintre aceste tipuri cel mai bine cunoscut este Aufklärer-ul transilvănean datorită excepționalei lucrări al lui David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*¹²².

În monarhia habsburgică învățământului s-a modernizat prin *absolutismul iluminat*, cu semnificative consecințe și pentru sârbii și românii din Ungaria și Transilvania¹²³. Epoca lui Iosif al II-lea consacră organizarea primelor școli populare pentru românii din Transilvania de către biserica ortodoxă și greco-catolică deopotrivă. Spiritul Blajului, apoi al Oradiei, sau personalitatea lui Gheorghe Șincai au un rol important în afirmarea învățământului românesc¹²⁴. Paul Cornea completează demersul lui Domokos Kosáry¹²⁵.

„écoles d'industrie” (Industrieschullen) en Allemagne, au XVIIIe siècle, p. 319; José Antonio Ferrer Benimeli, Les écoles de jésuites dans la „Province” d'Autriche à l'âge des Lumières, p. 329; Imre Wellmann, Une exemple concret de l'éducation populaire en Hongrie, à l'époque de l'absolutisme éclairé, p. 361; Lajos Némedi, Die kalvinistischen Hochschulen Sárospatak und Debrecen im 18. Jahrhundert, p. 371; Ernst Wangermann, Fortschritte, Methode, Konfession und Deutsche Sprache in den Österreichischen Volksschulen und Gottfried van Swieten, p. 377; Marianne Mikó, Un précepteur hongrois à la cour de la Vienne: Demeter Görög, p. 383; Annexe. József Pál, Le goût néoclassique de Ferenc Kazinczy, p. 395; István Szathmáry, Le conscience linguistique en Hongrie à l'époque des Lumières, p. 401; Discours de clôture par Béla Köpeczi, p. 411.

119 Georges Gusdorf, apport. *L'homme des Lumières*, în *Mátrafüred V*, p. 19.

120 *Ibidem*, p. 21.

121 *Discussion*. Béla Köpeczi, în *Mátrafüred V*, p. 50.

122 *Discussion*. Paul Cornea în *Loc. cit.*, p. 50-53.

123 Domokos Kosáry, *Rapport. L'éducation en Europe centrale et orientale à l'âge des Lumières*, în *Mátrafüred V*, p. 221.

124 *Ibidem*, p. 234.

125 Paul Cornea, *L'enseignement roumain à la fin du XVIIIe et au début du XIXe siècle*, în *Mátrafüred V*, p. 307.

Cel de-al șaselea colocviu de la Matrafüred¹²⁶ propune dezbaterea unei teme pe cât de importante, pe atât de delicate: începutul și sfârșitul Luminilor.

126 *Début et fin des Lumières en Hongrie, en Europe Centrale et en Europe Orientale. Actes du Sixième Colloque de Mátrafüred . 20-25 octobre 1984, Budapest, 1987 (în continuare: Mátrafüred VI).* Volumul cuprinde: Béla Köpeczi, Discours inaugural, p. 13; Éva H. Balász, In memoriam Albert Soboul (1914-1982), p. 15; Theme A: Les débuts des Lumières. *Rapports*. Béla Köpeczi, Les débuts des Lumières, p. 21; Éva H. Balász, Les débuts des Lumières Europe de Sud, p. 29, *Discussion*. Paul Cornea, „Luminisme” et „Lumières”, „préparation” et „début”, p. 37; Ferenc Biró, Distinction entre „préparation” et „début”, p. 45; Lajos Hopp, A propos de la notion de „Frühaufklärung”, p. 47; Imre Wellmann, Sur la question de la préparation des Lumières en Hongrie, p. 53; Gabrijela Vidan, La naissance des Lumières en Dalmatie et a Dubrovnik: „l'école de Zanovic” et ses risques, p. 61; Tereza Kostkiewiczowa, Le début des Lumières en Pologne et le probleme de la langue nationale, p. 73; Edna Hindie Lemay, La référence a la Pologne a l'Assemblée constituante en France, 1789-1791, p. 81; Derek Beales, Sur les débuts des Lumières autrichiennes, p. 95; János Pelle, L'opinion publique des Lumières, p. 99; Maria Flandrin, La sociabilité au siècle des Lumières. L'exemple des salons littéraires en France et en Pologne, p. 105; Michel Mat, Aspects du mirage polonais dans les romans et le théâtre français de prodromes révolutionnaires a la Restauration, p. 111; Marianne Mikó, „Le bon Turque”, p. 119; Mieczysław Klimowicz, État et perspectives de recherches sur la périodisation de la littérature des Lumières polonaises, p. 129; Serguei Touraëff, Des limites cronologiques des Lumières, p. 141; Theme B: La fin des Lumières en Europe Centrale et Orientale. *Rapport*. Domokos Kosáry, La fin d'une époque: la crise des Lumières en Hongrie, p. 147; *Discussion*. Youri Lotman, Les grandes idées des Lumières, p. 155; Hedvig Szabolcsi, La fin des Lumières et les arts, p. 167; Zofia Libiszowska, La fin des Lumières en Pologne, p. 173; Paul Cornea, Une fin qui ne cesse de finir, p. 179; Éva Ring, Différentes conceptions de la transformation sociale en Pologne et en Hongrie a la fin du XVIII-e siècle, p. 185; Zofia Sinko, La période finale des Lumières polonaises, p. 205; Zdzisław Libera, Le rôle de la *Société des Amis des Sciences* dans l'histoires des Limières tardives en Pologne, p. 215; Loudmila Németi-Charguina, La préparation, les débuts et le fin des Lumières en Russie, p. 223; Peter Vodopivec, Le probleme de la „fin” des Lumières dans les régions slovénes et en Autriche intérieure, p. 229; Zsuzsa Rényi, Orientation anglaise en Hongrie, du siècle des Lumières a l'ère des Réformes, p. 241; Béatrice Fink, Benjamin Constant devant les sens du littéraire, p. 245; Béla Köpenczi, Discours de cloture, p. 315.

THE ENLIGHTENMENT CULTURE. THE ROUMANIANS IN HUNGARIAN HISTORIOGRAPHY

Abstract

The interest for 18-th century, and the specially for the Enlightenment has increasingly manifested itself worldwide and also in the Hungarian history works.

The creation of Domokos Kosáry is the most comprehensive history of the 18-th century, a real landmark in Hungarian historical science. In his vision the 18-th century, evinces two cultural expression: the late barocco (1711-1765) and Enlightenment (1765-1790) in such a context Domokos Kosáry shows an interest in Orthodoxy and in the union with the Church of Rome, wich raises the problem of the Transylvanian Romanians, beside that of the Serbs and Russins. Such consideration prompt Kosáry to make a broad analysis of the fields of Enlightenment from a cultural perspective. He grants a significant attention to the Romanian culture in Transylvania. In conclusion, the Hungarian historian states that the man difference between the Romanian and the Western Enlightenment is that within the former, the tendencie of national emancipation are stressed at the expense of social emancipation. The same assertion is to be found in Romanian history works as well. The said aspect occurs, to a greater or smaller extent throughout Central and Eastern Europe.

A great historian, who devoted all his life to the Hungarian Enlightenment and its connections, was Kálmán Benda (1913-1994). The most important segment that he researched was the Jacobine movement, wich had a powerful impact in Hungary, perhaps the most powerful in the whole of Central Europe. In his researches he strives to discover the features of the Enlightenment in this part of Europe. This complex trend triggered in Europe as a whole and particularly in the Habsburg monarchy an affirmation of national movements.

The enlightened absolutism, the era of Joseph the 2-en has important consequences both for the history of the Romanians and for that of Hungary. Its perception is explained, as Éva H. Balázs points out, by the fact that it makes the greatest approaching between the Enlightenment and absolutism.

The interest of Hungarian historians for Romanian history is obvious, over the ages many works have been published. For instance, a rather brief exegesis was published on the history of Romanians since the most ancient times up to 1941, when the Antonescu regime is installed. Chapter 7 of this book entitled "The Transylvanian Romanians during the 18-th century". In the beginning of this chapter it is stated that the 18-th century brings about important changes with regard to previous times. But the authors also state that with the disappearance of Șincai, Micu and Maior, there are no more Romanian personalities to struggle in Transilvania it self. In Central and Eastern Europe, the Enlightenment has a strong tie to the national movement, with obvious connections between the two. For this perspective, there is a vast Hungarian monography, written by Zoltán Acs.

The most outstanding Hungarian historian who analysed the evolution of the Romanian society during the modern period was Zoltán I. Toth. He asserts that the Romanians didn't have a major, significant political role in Hungary before 17-th century. His wish is to as certain how the ascension of national awareness takes place among the Romanians in Transylvania, meaning both the political class and the less politically active strats. As a historical phenomenon, national awareness removes, in the conscience of the Romanians the primate of religion and eventually totally replaces it.

For the Hungarian culture within Romania, the contributions of Elemér Jancsó with regard to its evolution during the modern evolution in Transylvania during the modern era, with a special consideration to the Enlightenment are true values of historical writing. He asserts that there are some parallel directions in the evolution of Romanian and Hungarian enlightenment in Transylvania language cultivation and promoting of indigenous litterature, creating of cultural societies with the purpose of language cultivation, development of theatre in Romanian and Hungarian, enciclopedical spirit. Zsigmond Jakó's research on Hungarian culture history in Transylvania and it connections

to Romanian spirituality are among the most significant such contributions and among the few which are published in Romanian. One must note that Zsigmond Jakó brings supplementary information on the connections between the Romanian and Hungarian cultures, which are relevant for Transylvanian spirituality.

The book "Irodalom és felvilágosodás" (Literature and Enlightenment) published under the patronage of the Hungarian Academy of Sciences deals with the 18-th century and contains studies of several Hungarian historians and writers.

The first Matrafüred colloquium dealt with aspects of the Enlightenment in Central and Eastern Europe (Hungary in particular). The 2-nd Matrafüred colloquium (1972) dealt with 3 important topics for the Central and East European Enlightenment. Still 3 topics are suggested by the third Matrafüred colloquium. The fourth deals with the propagation of Rousseau's and Voltaire's works in Central and Eastern Europe and with the political language of the Enlightenment. The fifth has two important topics: the Man of the Enlightenment and Education in Central and Eastern Europe during the Age of Enlightenment. The sixth Matrafüred colloquium suggests important, but sensitive topics: the beginning and end of the Enlightenment.